

अध्याय एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

धुमपान, धुम र पान गरी दुई शब्दको मिश्रण हो । धुमको अर्थ धुवाँ र पानको अर्थ पिउनु हो । त्यसैले धुमपान भन्नाले विशेषगरी विभिन्न किसिमका सुतीजन्य पदार्थ चुरोट, विंडी, कक्कड, सिगार, हुक्का, आदिलाई आगोले बाली स्वाशप्रश्वाश क्रियासँगै सर्कोको रूपमा तान्ने कार्यलाई नै धुमपान भनिन्छ । जुन विश्वमा नै ज्यादै प्रचलित छ वा विश्वकै मानिसहरूले यसको प्रयोग धेरथोर मात्रामा गरिरहेका छन् । यो वैधानिक पदार्थको रूपमा लिइन्छ । धुमपानको बारेमा विभिन्न सूचना तथा जानकारी वा विभिन्न तहका पाठ्यपुस्तकमा समेत यसको प्रयोगबाट हुने हानी नोक्सानीहरूको बारेमा समावेश गर्दा समेत मानिसहरू यसको लतमा फसिरहेको देखिन्छ । यसको बाहीरी खोलमा समेत विभिन्न स्वास्थ्य समस्या झल्काउने चित्र तथा वाक्यहरू लेखिएको भएता पनि फेरी त्यसको अकर्षक विज्ञापनहरूले यसको प्रयोग गर्न मानिसहरूलाई लालायीत बनाएको छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन, सन् १९९७) ।

धुमपान भनेको सल्काइएको चुरोट मुखको छेउमा राखी मुखबाट धुवाँ फाल्नु हो । सामान्य अर्थमा धुमपान भन्नाले सुतीको पातबाट निर्माण गरिएका विभिन्न किसिमका पदार्थहरूलाई आगाको माध्यबाट जलाई त्यसको धुवाँ र वास्तविक गन्ध श्वासका मध्यमबाट खाने प्रक्रिया हो । पहिले पहिले गाउँघरमा कागज, साल, कटुस र भोर्लाका पातमा सुती बेरेर धुवाँ तान्ने गरेको पाइन्थ्यो भने आजकाल धुमपान भन्ने वित्तिकै सबै जसोले चुरोटलाई बुझ्ने गरेको पाइन्छ । जुन संसारकै एक परिपक्क तथा तथा रवाफ देखाउने उद्देश्यका साथ महङ्गा-महङ्गा चुरोट सार्वजनिक स्थलमा नै बसेर पिउने गरेको पाइन्छ । जसका कारण उनीहरूले त्यसबाट आफुलाई पर्ने नकारात्मक असर नै बिसेका छन् । हालसालै विश्व स्वास्थ्य संगठनले गरेको एक सर्वेक्षण अनुसार एक अरब दस करोड मानिसहरूले धुमपान गर्दछन् भने करीब असी करोड मानिस विकासोन्मुख मुलुकका रहेका छन् । त्यसैगरी नेपालमा ६०

देखि ८० प्रतिशत पुरुष र ६२ प्रतिशत महिलाले धुमपान गर्ने उल्लेख गरिएको छ (एडरसन, सन् २०१२) ।

सर्वप्रथम सन् १८८० को मे मा जेम्स बुकानन ड्युकले हातबाट बनेको चुरोटको कारोबार सुरु गरेका थिए, त्यतिबेला उनी २४ वर्षका थिए । त्यतिबेला यस्तो चुरोट बनाउने कार्य व्यापक थिएन । उत्तरी क्यारोलिनाको डरहम नामक शहरमा केही व्यक्तिहरू मिलेर 'ड्युक अफ डरहम' नामबाट चुरोट बनाउन सुरु गरेका थिए । यसको दुई वर्षपछि ड्युकले जेम्स बेनसेक नामक एक युवा मेकानिक्ससँग काम गर्न सुरु गरे । जुन युवाले मेसिनबाट चुरोट उत्पादन गर्न सकिने दावी गरेका थिए । ड्युकलाई बेनसेक भेटेपछि आफ्नो कारोबार फैलाउन उचित मौका मिलेको थियो । ड्युकलाई विश्वास थियो कि, मानिसहरू हातबाट बनेको बेमेल आकारको चुरोटको सट्टामा मेसिनबाट बनेको एकै आकारको चुरोट सेवन गर्न रुचाउँछन् । त्यस्तै सोही समयमा ड्युकको कारखानामा युवतीहरू एक 'सिफ्ट'मा हातबाट लगभग २०० चुरोट बनाउने गर्थे भने बेनसेकको नयाँ मेसिनले एक दिनमा १ लाख २० हजार चुरोट उत्पादन गर्न थाल्यो । जबकी त्यतिबेला अमेरिकामा एक दिनमा २४ हजार खिल्ली चुरोट मात्रै खपत हुने गर्थ्यो । ड्युकले चुरोटको मार्केटिङ पनि राम्रैसँग गरे, त्यतिबेला । उनले सन् १८८९ मा चुरोटको मार्केटिङमा मात्रै ८ लाख डलर खर्च गरे । त्यस्तै उनले सौन्दर्य प्रतियोगितामा सित्तैमा चुरोट बाँढ्ने, पत्रिकाहरूमा चुरोटको विज्ञापन छपाउने जस्ता कार्य गरे । त्यस्तै उनले चुरोटकै माध्यमबाट घोडादौडको प्रायोजन समेत गरे । अमेरिकामा आफ्नो काम र प्रविधिले सफलता हासिल गरेपछि उनले सन् १९०२ मा बेलायती इम्पियरियल टोबाको कम्पनीसँग मिलेर बेलायती अमेरिकन टोबाको नामक कम्पनी स्थापना गरे । विश्वभरमा आजपनि धुमपान गर्नेको संख्या दिनहुँ बढिरहेको छ । विकसित देशमा धुमपान कम हुँदै गएपनि विकाशिल देशमा भने हरेकवर्ष ३.४ प्रतिशतका दरले चुरोटको माग बढिरहेको बि.बि.सी. ले उल्लेख गरेको छ (शर्मा, २०६७) ।

सुर्तिजन्य पदार्थको प्रयोगलाई हेर्दा पपुआन्युगिनी, फिजी पछि क्रमशः नेपाल तेस्रो स्थानमा आउँछ । आकर्षक विज्ञापन, सामाजिक सत्कार, वेरोजगारी, पारिवारिक संस्कार, गरीबी, आशिक्षा, आदिका कारण हाम्रो समाजमा धुमपानले प्रभाव जमाउन सफल भएको हो । यस विरुवाको नाम "निकोटीन" भन्ने प्रचलन फ्रेन्च नागरिक ज्या-निकोटको नामबाट आएको हो किनभने उनले विरुवाको पातबाट धुमपान गर्ने प्रचलन बसाएका थिए । उक्त विरुवाहरूबाट

बनाइने हानीकारक रसायनहरू हाम्रो शरीरलाई प्राप्त हुने गर्दछ । जुन विश्वको एक मृत्युको प्रमुख कारक तत्वको रूपमा रहेको छ ।

धुमपान मानिसको लागि ज्यादै हानिकारक छ । जसको प्रयोगले धुमपान गर्ने व्यक्तिलाई मात्रै असर नगरी उसको वरपर रहेका परिवारका सदस्य तथा अन्य व्यक्तहरूलाई समेत प्रतक्ष्य रूपमा नकारात्मक असर पार्दछ भने उनिहरूले धुमपान गरेको देखेर तथा उनिहरूका व्यवहारहरू सामाजिक रवाफ, हाउभाउ जस्ता विभिन्न क्रियाकलाप आदिका कारण अन्य समाजका सदस्य वा व्यक्तहरूमा समेत कौतुहलता, उत्सुकता तथा दवावमा परी धुमपान सेवन गर्ने तर्फ आर्कषित भएको पाइन्छ । जसका कारण सम्पूर्ण समाज नै दिनानु दिन धुमपानको दलदलमा फस्दै गइरहेको छ, साथै विभिन्न रोग तथा दुर्बलता उत्पन्न भई सवैभन्दा ठुलो मृत्युको कारक तत्वको रूपमा दक्षिण एसिया तथा विश्वमा नै फैलिएर रहेको छ । यसरी विभिन्न रोगका कारणले उमेर नै नपुगी मर्ने वा कालगतीले मर्ने सम्भावना नै कम हुँदै गएको पाइन्छ ।

नेपालका धेरै मानिसहरू गरिव तथा अशिक्षित रहेको हुनाले पनि धेरै धुमपान तर्फ आर्कषित हुने सम्भावना रहेकाले सरकारले जनतालाई आवश्यक शिक्षा प्रदान गर्नुको साथै रोजगारीको व्यवस्था गरी धुमपानमा लाग्नबाट निरुत्साहित र उनिहरूको जिवनस्तर सुधार्नु जरुरी छ । विश्व व्यापी रूपमा धुमपानको प्रयोगलाई कमगर्ने उद्देश्यका साथ विश्व स्वास्थ्य संघले ल्याएको कार्यक्रमलाई आत्मसात गर्दै नेपालले पनि सन् २०१० देखि सार्वजनिक स्थल, कार्यशाला, सार्वजनिक यातायात तथा सम्पूर्ण किसिमका विज्ञापनमा रोक लगाउनुका साथै गर्भवती महिला तथा स-साना बालबालिकालाई विक्रि वितरणमा समेत रोक लगाएको छ (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०१०) ।

धुमपानका धेरै हानिकारक असरहरू हुने भएता पनि आजको विश्वमा नै दिनानुदिन हजारौं मानिसको यस लतमा लागेर अकालमा ज्यान गइरहेको छ । विश्वमा उर्जाशिल व्यक्तिहरू जुन भविष्यका डाक्टर, इन्जिनियर, पाइलट, शिक्षक तथा कर्मचारी बन्ने सन्ततहरूले सानै उमेरबाट धुमपान गर्नाले उनिहरूको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक एवं संवेगात्मक वा भनौं सर्वाङ्गीण विकासमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने हुनाले विश्वलाई नै अन्धकार तर्फ धकेल्ने कुरामा दुई मत छैन । यसरी विश्व समुदायमा धुमपानको लतमा फसीरहँदा यसबाट समुदायमा भविष्यमा आइपर्न सक्ने विविध समस्याहरूको समाधान गर्नको लागि यस दलित

समुदायमा धुमपानको अवस्था, यसको सामाजिक कारण र यसको प्रभाव बारे अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको हो ।

१.२ समस्याको कथन

अशिक्षा तथा जनचेतनाको कमीका कारण हाम्रो देशमा धुमपानको सेवनबाट के कस्ता असर तथा रोगहरू उत्पन्न हुन्छन् भन्ने बारे ज्ञान नहुनुले पनि यसको प्रयोग दिन प्रति दिन बढ्दै गइरहेको छ भने केही चुरोट तथा बिँडीबाट आइरहने धुँवाले आफ्ना नजिक तथा वरपर रहेका अन्य सदस्यहरूलाई पनि असर गर्दछ भन्ने कुराको तथ्य प्रमाणित भएर पनि अधिकांश धुमपान सेवनमा लागेका अम्मलीहरू आफ्नो बालबच्चा, घरपरिवारका अन्य सदस्यहरू तथा साथीभाइहरू बीच बसेर विना सङ्कोच चुरोट बिँडी सेवन गर्ने गरिरहेको पाइन्छ । धुमपानलाई परम्परागत रूपमा समाजमा घुलमिल गर्ने माध्यमको रूपमा हेरिएको हुँदा यसलाई सहजै सर्वत्र स्वीकार गरिएको अवस्था छ । जहाँ समयका विकास तथा परिवर्तनको क्रमसँगै यस्ता कुलत तथा दुर्व्यसन परम्पराको पनि विकास भएको मान्न सकिन्छ । नेपालमा विभिन्न जात जातिहरूमा यसले सामाजिक मर्यादा तथा मान्यतालाई नै अपहेलना गरेर एउटै घरपरिवारका बाबु-छोरा, सासु-बुहारी, आमा-छोरी, दाजु-भाई, दिदी-बहिनी बीच पनि स्थान पाएको छ । अझै पनि गाउँघर या शहरमै पनि आफ्ना आफन्तहरूलाई उपहार पठाउँदा अन्य सामग्री साथ साथै चुरोट पठाउने चलन पनि व्यापक निरन्तरता पाइरहेको छ । यसले गर्दा सामाजिक परम्परा तथा रीतिरिवाजले धुमपानको महामारीलाई थप मलजलमा सहयोग पुऱ्याइरहेको अवस्था पनि देखिन्छ ।

हाम्रो समाजमा विभिन्न जात जातिको बसोबास हुनुका साथै विभिन्न धर्म, संस्कृति, मुख्यमान्यता, खानपान, परम्पराहरू रही आएका छन् । आ-आफ्ना धर्म तथा संस्कृतिहरूले पनि एक खालको जातीय पहिचान समेत दिने गर्दछ । प्राचिन समयदेखिबाट नै जात अनुसारको कार्य गर्दै आएको पनि देखिन्छ । ग्रामीण समाजमा अझैपनि आफ्ना पुख्यौलीदेखि चलि आएका कार्य तथा परम्पराहरूलाई निरन्तरता दिँदै आएका छन् । पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा विशेष गरी कामी, दमाई र सार्की जातिको मात्र बसोबास रहेको छ । यिनीहरूको राजनैतिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा आर्थिक आदि पक्षहरूमा कम पहुँच रहेको अवस्था देखिन्छ । यसो हुनुमा पुरातनवादी सोच, मुख्य मान्यता, शिक्षा तथा

चेतनाको कमी, गरिवी जस्ता कारणहरूले गर्दा पनि त्यस्तो अवस्था भएको पनि हुन सक्छ । आफ्नो दैनिक जीविका चलाउनका लागि पुख्यौली पेशाका साथै अन्य जातिहरू कहाँ गएर खेतबारीमा खनजोत गर्ने, मेलापात जाने, घर बनाउने, काठ दाउराको कार्य गर्ने जस्ता ज्यालादारीका रूपमा कार्यहरू गर्ने गर्दछन् । त्यस्तै परुख्यौली परम्परा विवाह, व्रतबन्ध, भोजभतेर, उत्सव, चाडपर्व जस्ता कार्यहरूमा चल्दै आएका विभिन्न क्रियाकलापका साथै धुमपान तथा मध्यपान पदार्थहरूको प्रयोग वर्तमान समयहरूमा पनि देखिन्छ । यस्ता पदार्थहरूको सेवनमा दैनिक जसो रूपैयाँ पैसा खर्च हुने गर्दछ । यसरी हुने खर्चले उनीहरूको परिवारमा विभिन्न प्रभावहरू परिरहेका हुन्छन् । आफ्ना छोराछोरीहरूलाई चुरोट, सुर्ती तथा मदिरा समेत किन्न पठाउने गरेको पनि देखिन्छ । यस्तो परिवेशमा हुर्केका किशोर किशोरीहरू बीचमा धुमपान तथा सुर्तीजन्य पदार्थहरूले सजिलै स्थान पाउँदछ । समुदायमा हुने यस्ता विभिन्न क्रियाकलापहरूले सामाजिक, सांस्कृतिक तथा पर्यावरणीय क्षेत्रमा प्रत्यक्ष असर पुऱ्याएको हुन्छ । दलित समुदायमा उनीहरूले दैनिक रूपमा कमाउने सामान्य रूपैयाँपैसाले दैनिक खानाको लागि समेत पर्याप्त नभएको अवस्था हुँदाहुँदै पनि धुमपान तथा सुर्तीजन्य पदार्थहरूमा गरिने खर्चले गर्दा आफ्ना छोराछोरीहरूलाई दिनुपर्ने स्वास्थ्य, शिक्षा, आहार, विहार, आदि दिलाउन पनि गाह्रो पर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । हाल यस्ता समस्याका कारण कतिपय युवाहरू विदेशिनु पनि परेको अवस्था छ । धुमपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थहरू सेवन गर्ने हुँदा उनीहरूको आर्थिक अवस्थामा कमजोर हुने, पारिवारीक कलह हुने, मानसिक तनाव हुने गर्दछ भने शारीरिक अवस्थामा पारेका प्रभावहरूले रोग लागि उपचार गराउँदा धेरै धनसम्पत्ती पनि खर्च भएको देखिन्छ । नयाँ पिँढीका व्यक्तिहरूले पनि धुमपान सेवन गर्दै जाँदा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, वातावरणिय तथा स्वास्थ्यमा पार्ने प्रभाव प्रत्यक्ष रूपमा देखिएको र हालसम्म सो जातिमा यस विषयमा प्रस्तावित अध्ययन क्षेत्रभित्र नभएको हुँदा समस्याको रूपमा उठान गरिएको हो ।

विश्वमा मानिसको मृत्युको मुख्य देखी कारण धुमपान रहेको छ । नेपालमा पनि वर्षेनी १५ हजार व्यक्तिहरूको मृत्यु धुमपानको कारणले हुने विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले अनुमान गरेको छ । विभिन्न परीक्षण र अध्ययनहरूले धुमपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थमा ४ हजार किसिमका विषालु हानिकारक रसायनहरू हुने गर्दछन् । सुर्तीजन्य पदार्थहरूमा पाइने ती रासायनिक तत्वहरू मध्ये क्यान्सर गराउन सक्ने ४० प्रकारका हानीकारक तत्वहरू भएको प्रमाणित

भएको छ । सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनले तत्काल खोकी लाग्ने, रिङ्गटा लाग्ने, खानामा रुचि हराउने, मुख गन्हाउने, टाउको दुख्ने, फोक्सोको क्यान्सर मृगौला लगायत अन्य अङ्गहरूको क्यान्सर तथा मुटु सम्बन्धी रोगहरू लाग्दछन् भन्ने बताइएको छ । (विश्व धुमपान रहित दिवस ३१ मे, २००९)

सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग संसारमा सबैभन्दा बढी मानिस मर्ने कारण बन्दै आएको छ । यसै गरी विश्वमा प्रत्येक वर्ष सुर्ती सेवनका कारण ५० लाख मानिस मर्ने गर्दछन् । एक दिनमा सुर्ती तथा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनका कारण १३,६९९ मानिसको मृत्यु हुने गरेको तथ्याङ्क छ । यसैगरी प्रति मिनेट सुर्तीजन्य पदार्थ सेवनका कारण करीब १० जना मानिस मरिरहेका हुन्छन् । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको अनुमान अनुसार सन् २०३० सम्ममा प्रतिवर्ष ६ जनामा १ जनाको मृत्यु धुमपानको कारणले हुनेछ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको एक अर्को अनुमान अनुसार ७० खर्व टन कागज चुरोट बेर्ने कामको लागि प्रयोग गर्ने गरेको उल्लेख गरेका छन् । (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) । प्रत्येक ६ सेकेण्डमा एक जनाको मृत्यु हुने गरेको छ । यस्तै अवस्था रहिरेमा सन् २०२० मा बर्सेनी मर्नेहरूको सङ्ख्या १ करोड हने विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको अनुमान रहेको छ । यसको प्रयोगबाट मलेरिया, एड्स, क्षयरोग, इत्यादिबाट मर्नेहरूको सङ्ख्या भन्दा धेरै छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय २०६३) ।

त्यसैले धुमपान विश्वको जनस्वास्थ्यको समस्याको रूपमा रहँदै आएको छ । त्यसै अनुरूप यू.एन.डी.पी. द्वारा सन् १९८० मा 'अन्तर्राष्ट्रिय धुमपान छोड' वर्षलाई संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय धुमपान रहित दिवसलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मनाउँदै आएको पाइन्छ । हाम्रो देश अझै पनि गरिबी, अशिक्षा, अज्ञानता र अनभिज्ञता जस्ता परिस्थितिहरूबाट मुक्त हुन सकेको छैन । जसको कारणबाट समुदायमा रहेका व्यक्तिहरू धुमपान, मद्यपान जस्ता दुर्व्यसनहरूको कुलतमा फँसेका हुन्छन् । आज पनि हेरचाह पुऱ्याउन नसकिएका किशोरकिशोरीहरू मात्र होइन युवायुवती, प्रौढ व्यक्तिहरूले पनि अरुको देखासिकी वा लहैलहैमा लागेर धुमपानलाई विभिन्न कारणका रूपमा सेवन गर्दै आएको पाइन्छ । जसले गर्दा विभिन्न रोगहरू आज जनस्वास्थ्य समस्याको रूपमा रहिरहेका छन् । एकातिर यसले व्यक्तिमा विभिन्न खाले स्वास्थ्य समस्याहरू निम्त्याउँछ भने अर्कातिर सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय एवं पारिवारिक क्षेत्रहरूमा समेत नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । यसरी विश्वव्यापी रूपमा फैलिँदै विकराल स्थिति सिर्जना गर्दै आएको धुमपान जुनसुकै पेशा, उमेर, धर्म, वर्ग,

लिङ्ग, जाति, समुदायहरूमा अछुतो रहेको पाउन सकिँदैन । यसरी धुमपान सेवन गर्ने प्रक्रिया एक पिँढीबाट अर्को नयाँ पिँढीमा फैलँदै जाँदा भोलिको समाज कस्तो अवस्थामा गुञ्जन्छ, जुन समाजको पकिल्यना गर्न पनि सकिँदैन । त्यस समयमा मानिसको मृत्युको मुख्य कारण नै धुमपान हुन सक्छ । यस कारण दिनानुदिन धुमपान सेवन गर्नेहरूको संख्या बढ्दै जाने कारण तथा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय तथा स्वास्थ्यमा पार्ने नकरात्मक प्रभावको बारेमा पत्ता लगाउनुलाई नै समस्याको रूपमा लिईएको हो । यस अध्ययनले निम्न अनुसन्धानका सवालहरूलाई सम्बोधन गरेको छ ।

- १) दलित जातिहरूमा धुमपानको अवस्था कस्तो छ ?
- २) दलितहरूले किन धुमपान गरेका होलान् ?
- ३) धुमपान सेवनबाट आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय तथा शारीरिक अवस्थामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ४) धुमपान प्रति उनीहरूको कस्तो धारणा छ ?
- ५) धुमपान सेवन गरिरहेकाहरूलाई छुटाउन के के गर्नुपर्छ ?

जुन कार्यमा उपलब्ध शोधहरूलाई अध्ययन गर्दा अध्ययन अनुसन्धानको खाँचो महसुस गरियो । यस समस्याको अध्ययन र प्राप्त निष्कर्षको सामान्यीकरण गर्न उपयुक्त हुने ठहर गरी कास्की जिल्लामा पर्ने पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा रहेका दलित जातिहरू (कामी, सार्की, दमाई) को बसोबास रहेको हुँदा बढी उपयुक्त देखिएकोले उक्त जातिहरूको हालसम्म यस विषयमा अध्ययन अनुसन्धान नभएकोले प्रस्तुत अध्ययन यस ठाउँमा सीमित गर्ने गरी छनोट गरिएको छ । तसर्थ धुमपान मानव स्वास्थ्यको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको हुँदा दलित जातिहरूमा पनि यसको स्थिति तथा प्रभावहरूको बारेमा अध्ययन गर्नको लागि यस विषयवस्तुलाई छनोट गरिएको हो ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययन पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा रहेका दलित जातिहरूमा धुमपानको स्थिति र यसको प्रभावको अध्ययनमा जोड दिइएको छ । यस अध्ययनको दलित जातिमा धुमपानको स्थिति थाहा पाउनु सामान्य उद्देश्य हो तर पनि निम्न विशिष्ट उद्देश्यहरूमा अनुसन्धान केन्द्रित गरिएको छ ।

- । धुमपान प्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु ।
- । दलित समुदायमा धुमपानको अवस्थाको पहिचान गर्नु ।
- । धुमपान गर्नुका मुख्य कारणहरूको पहिचान गर्नु ।
- । धुमपानका असरहरू पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको महत्व

समाजमा विभिन्न विकृति विसङ्गति एवं दुर्व्यसनमा लाग्ने विभिन्न व्यक्ति, उमेर, जाति, लिङ्ग, जाति, समुदाय, पेशा, क्षेत्र, समुह, आदि हिसावले रहेका हुन्छन् । धुमपानले व्यक्ति स्वयं र उसको परिवारको मात्र होइन, समुदायको स्वास्थ्य, आर्थिक सामाजिक, सांस्कृतिक तथा वातावरणीय स्थितिमा प्रत्यक्ष रूपमा प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन खासगरि धुमपान सेवन गर्ने व्यक्तिलाई विभिन्न किसिमका रोगहरू जस्तै : मुटुको रोग, दम, खोकी, विभिन्न भागको क्यान्सर लागि मृत्यु समेत हुने गर्दछ । त्यस्तै गर्भवती महिलाले सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गरेमा गर्भमा रहेका शिशुलाई प्रत्यक्ष असर पर्न गई कम तौलको बच्चा जन्मने, जन्मजात अपाङ्गको स्थितिहरू देखा पर्ने जस्ता समस्याहरू देखा पर्न सक्दछन् । यस्ता स्वास्थ्य समस्याहरूको उपचार समेत नहुने अवस्थाका हुन सक्दछन् । यसर्थ कुनै पनि रोग लागिसकेपछि उपचार गराउनु भन्दा रोग लाग्न नदिनु नै बुद्धिमानी हो भन्ने कुरालाई आत्मसात गरी जनतालाई सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन तथा धुमपान सेवनको दुर्व्यसनमा लाग्न नदिन अभिप्ररित गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो । समाजमा विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति, समुदाय तथा संस्कारको समिश्रण रहेको हुन्छ । कुनै पनि जातजातिका व्यक्तिहरू कुनै न कुनै कुलतमा लागेका हुन्छन् । यसै अनुरूप धुमपान सेवन गर्ने व्यक्तिहरू प्रायः सबै जात जातिहरूमा पाउन सकिन्छ । यसर्थ दलित जाति पनि समाजको एक अङ्ग हो । जुन जातिमा आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक आदि क्षेत्रहरूमा न्यून पहुँच रहेको पाइन्छ । यस जातिमा पनि धुमपान तथा मद्यपान सेवन गर्ने व्यक्तिहरू रहेका हुन्छन् । ती जातिहरूमा धुमपान गर्नेहरूको स्थिति, त्यसका प्रभाव, त्यसका कारणहरू, त्यसप्रतिको अवधारणाहरू, सामाजिक, आर्थिक, स्वास्थ्यमा पार्ने प्रतिकूल प्रभावका बारेमा अध्ययन गरिने हुँदा यस अध्ययनको महत्व निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- । व्यक्तिलाई धुमपान सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्नेछ ।
- । दलित समुदायहरूमा धुमपानको स्थिति र यसको प्रभावहरूको बारेमा जानकारी दिन सहयोग गर्नेछ ।
- । धुमपान तथा सुर्तीजन्य सेवनको दुर्व्यसनमा नलाग्न अभिप्रेरित गर्नेछ ।
- । धुमपान तथा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गर्ने व्यक्तिहरूलाई जनचेतना अभिवृद्धि गराउन सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- । दलित समुदायको धुमपान सम्बन्धी प्राप्त वास्तविक तथ्याङ्कलाई जनसमक्ष पुऱ्याउनेछ ।
- । धुमपान सेवन गर्नुको कारण र समाधानका उपायहरूको तरिका पत्ता लगाउन सहयोग गर्नेछ ।
- । दलित समुदायको धुमपान स्थितिमा सुधार ल्याउन, धुमपान विरुद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सम्बन्धित संघ, संस्थालाई सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
- । धुमपान सम्बन्धी थप अध्ययन गर्न चाहने व्यक्ति, सरकारी तथा गैर सरकारी संघ, संस्था, योजनाविद, सामजशास्त्री, मानवशास्त्री एवं राज्यलाई समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्नेछ ।

१.५ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा

दलित : नेपालमा विद्यमान अवस्थामा रहेको सामाजिक जातिय संरचना तथा स्तरीकरण अनुसार पानी नचल्ने, छोएको नखाने तथा सामाजिक साँस्कृतिक व्यवहारहरूमा वन्देज गरिएको जातिलाई बुझिन्छ ।

धुमपान : सुर्तीजन्य पदार्थलाई आगोले वालेर श्वाशप्रश्वाश क्रिया सँगै धुँवा तान्ने र फाल्ने क्रिया भन्ने बुझिन्छ ।

१.६ अध्ययनको सीमा

समाजमा रहेका विविध विषयहरूमा अध्ययन गर्न सकिने भएता पनि यस अध्ययनमा दलित जातिहरूमा चुरोट, विंडी, कंकड, तमाखु, हुक्का जस्ता सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोगको अवस्था र यसबाट पर्ने सामाजिक असरको बारेमा अध्ययन गर्ने उद्देश्यले पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा बसोवास गर्ने दलितहरूमा मात्र सिमित गरिने छ ।

१.७ अध्ययनको संगठन

यस शोध पत्रलाई जम्मा पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा अध्ययनको परिचय अर्न्तगत अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याको कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको महत्व, मुख्य शब्दावलीको परिभाषा, अध्ययनको सीमा र अध्ययनको संगठन मान्यताहरूलाई समावेश गरीएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा साहित्यको अध्ययन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । जस अर्न्तगत सन्दर्भ साहित्यको समिक्षामा टाल्कोट पार्सनको संरचनात्मक प्रकार्यवाद नेपालको सामाजिक तथा साँस्कृतिक अवस्थामा धुमपानको स्थिति, धुमपान र शिक्षा, धुमपान र गरिबी, धुमपान र सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था, धुमपान र वातावरणीय स्वास्थ्य लगायतका विषय समावेश छन् भने पूर्व साहित्यको समालोचनमा विभिन्न अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू, विज्ञहरूका लेख, रचना तथा प्रकाशनहरू स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट प्रकाशित तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ ।

तेस्रो अध्यायमा अनुसन्धान विधि अर्न्तगत अध्ययन क्षेत्र छनोट, क्षेत्र छनोटको औचित्य, अनुसन्धानको ढाँचा, अध्ययनको जनसंख्या, नमूना छनोट, विश्वसनीयता, तथ्याङ्क संकलन विधि, घटक वा चरको छनोट, परिक्षण सञ्चालन, तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया र अवधारणागत ढाँचा समावेश गरिएको छ ।

चौथो अध्यायमा तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण अर्न्तगत दलितहरूको धुमपानको स्थिति, कारण प्रभाव तथा धुमपान प्रति उनीहरूको धारणा जस्ता पक्षहरूको अर्न्तवार्ता सूची, अवलोकन तथा समुह छलफलबाट प्राप्त विवरणहरू समावेश गरिएको छ ।

पाँचौ अध्यायमा शारांस र निष्कर्ष, सन्दर्भ सामग्री, अनुसूचीहरू समावेश गरिएको छ ।

अध्याय दुई

पूर्व साहित्यको अध्ययन

२.१ सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा

अध्ययन अनुसन्धान आफैँमा गहन विषय हो । प्रस्तावित अध्ययन पनि अनुसन्धानको एक हिस्सा भएकोले यस कार्यलाई अगाडि बढाई पुर्णता गर्न विषयसँग सम्बन्ध राख्ने प्रकाशित कृतिहरू, लेख, रचना, ग्रन्थ, आदिहरूको अध्ययन गर्न जरुरत हुन्छ । यस अध्ययनमा दलित समुदायमा धुमपानको स्थिति, धारणा, कारण र प्रभाव वारे अध्ययन गर्नका लागि टाल्कोट पर्सनको प्रकार्यवादी सिद्धान्तलाई आधार मानिएको छ ।

२.१.१ टाल्कोट पर्सनको संरचनात्मक-प्रकार्यवाद

टाल्कोट पर्सन्सले सन् १९५३ मा सामाजिक कार्यको संरचना भन्ने कृति प्रकाशित गरेका थिए । पछिल्ला कार्यहरूमा उनले आफूलाई प्रकार्यवादी सिद्धान्तकारका रूपमा चिनाएका छन्। कुनैपनि सामाजिक व्यवस्था अस्तित्वमा आउनका लागि ४ वटा प्रकारात्मक पूर्व सर्तशरुको आवश्यकता पर्दछ । ती हुन् समायोजन, लक्ष्य पुरा गर्ने कार्य, एकाईहरूबीचको एकता, तनाव व्यवस्थापन कार्य । जसलाई उनले ए.जि.आई.एल. सूत्रका आधारमा व्याख्या गरेका छन् (पर्सन्स १९५३) ।

२.१.१.१ समायोजन

प्रणाली बाहिरी वातावरण सँग घुलमिल हुनु पर्दछ वा वातावरणसँग समायोजन हुनु पर्दछ र आफ्ना आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्ने वातावरण बनाउनु पर्दछ ।

यस अध्ययनमा बालबालिका, किशोर किशोरीहरू घर परिवार बाहेक अन्य नयाँ ठाउँ, वातावरण परिवेश र नयाँ भूमिकामा आफूलाई समायोजन गर्ने प्रयत्न गरेका छन् । उनिहरू पढ्ने, लेख्ने, खेल्ने, जस्ता कार्यका अन्यकार्यमा समेत घर बाहिरका विभिन्न व्यक्ति समुह वा संस्थामा संलग्न हुन्छन् भने वयस्क तथा वृद्धहरू समेत आ-आफ्नै आवश्यकता तथा चाहना पूरा गर्नको लागि अन्य समुदायको सम्पर्कमा जानुपर्ने तथा विभिन्न वस्तु वा सेवाको आदान

प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । जुन समयमा समुदायका अन्य व्यक्तिले गरेका सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोगलाई देखेर वा उनीहरूको दवावका कारण पनि धुमपान गर्ने हुन्छन् भने समाजका सहि मुल्य मान्यता, संस्कार तथा आदर्श व्यक्तिहरूको प्रभावले कुलत छाड्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.१.१.२ लक्ष्य पुरा गर्ने कार्य

प्रणालीले आफ्ना प्राथमिक लक्ष्यहरूलाई परिभाषित गरी प्राप्त गर्नु पर्दछ ।

२.१.१.३ एकता वा समन्वयत्मक प्रकार्य

प्रणालीले आफ्नो अन्तरसम्बन्धीत भागहरूलाई समन्वय गर्नुपर्दछ । साथै यसले अन्य ३ वटा प्रकारात्मक पूर्वाधारहरूको सम्बन्धको प्रवन्ध गर्नु पर्दछ ।

यस अध्ययनमा घरका दैनिक कार्यहरू सम्पादन गर्न महिला तथा पुरुषहरू लागि परेका हुन्छन् । आफ्ना बाबु नानीहरूका आवश्यकता पूरा गर्नको लागि रात दिन नभनी काममा व्यस्त रहन्छन् भने त्यसका साथै उनीहरूका बाह्य क्रियाकलाप तथा आचरणको बारेमा बाबुले तथा खानपिन तथा सरसफाईको बारेमा आमाले सहयोग गर्ने गरी श्रम विभाजन गरी कार्य गरेको पाईन्छ ।

२.१.१.४ तनाव व्यवस्थापन

प्रणालीले व्यक्तिहरूको उत्प्रेरणा र सास्कृतिक मेलहरू दुवैको हेर विचार स्याहार सम्भार र परिमार्जन गर्नुपर्दछ । जसले दिगो उत्प्रेरणा प्रदान गर्दछ । पार्सन्सका अनुसार प्रणालीभिन्न थुप्रै उपप्रणालीहरू हुन्छन् र त्यस्तो समग्र प्रणालीमा ४ उपप्रणालीहरू हुने गर्दछन् । यी प्रत्येक उपप्रणालीले सिङ्गो प्रणालीको पूर्वशर्त ए.जि.आई.एल. पुरा गरिराखेको हुन्छ भने अर्कोतिर हरेक उपप्रणाली बीच सिङ्गो प्रणालीको एक एक वटा पूर्व शर्त पुरा गरेको हुन्छ । जसलाई पार्सन्सले निम्न प्रणालीहरूमा उल्लेख गरेका छन् ।

२.१.१.४.१ सामाजिक प्रणाली

सामाजिक प्रणाली अन्तर्गत व्यक्ति सामाजिक अन्तर्क्रिया, सामाजिक वातावरण, संस्कृति र सुख प्राप्त आदि पर्दछन् । यस भित्र विभिन्न समुदायहरू राजनीति, आर्थिक व्यवस्थाहरू रहेका हुन्छन् ।

२.१.१.४.२ साँस्कृतिक प्रणाली

यसलाई सामाजिक संसारको ज्यादै महत्वपूर्ण तर्क मानिएको छ । यसले कर्ताहरूबीचको अन्तरक्रियालाई मध्यस्थता गर्दछ । व्यक्तित्व र सामाजिक प्रणालीलाई एकिकृत गर्दछ । संस्कृतिमा अन्य प्रणालीको इकाई बन्न सक्ने विशेष क्षमता हुन्छ । सामाजिक प्रणालीमा संस्कृति आदेश, मूल्य मान्यताका रूपमा समावेश भएको हुन्छ भने व्यक्तिगत प्रणालीमा कर्ताद्वारा आन्तरिकृत गरिएको हुन्छ । तर साँस्कृतिक प्रणालीमा सामान्यतः अन्य प्रणालीको इकाई बन्न सक्दैन । सामाजिक संग्रहित ज्ञानका प्रतिक, विचारका रूपमा यसको छुट्टै अस्तित्व हुन्छ । यो एउटा प्रणालीबाट अर्को प्रणालीमा हस्तान्तरित हुन्छ ।

२.१.१.४.३ व्यक्तित्व प्रणाली

यो साँस्कृतिक तथा सामाजिक प्रणालीद्वारा निर्धारण हुन्छ । व्यक्तिगत कर्ताको भुकाव एवम् उत्प्रेरित कार्यको संगठित प्रणाली हो । व्यक्तित्वको आधारभूत तत्व भनेको आवश्यकताको प्रकृति हो । यो सामाजिक ढाँचाद्वारा निर्धारित हुन्छ ।

२.१.१.४.४ ब्यवहारिक अवयव

त्यो अन्य प्रणालीको उर्जा शक्ति हो । यो बंशानुगत रूपमा संरक्षित हुन्छ । यसको संगठन शर्त तथा सिकाईको प्रकृयाद्वारा प्रभावित हुन्छ । यो व्यक्तिगत जीवनमा देखा पर्दछ ।

यस अध्ययनमा दलित समुदायका व्यक्तिहरूको धुमपानको समस्या समाधान गरी पारिवारिक मेलमिलाप कायम गराई स्वस्थपूर्ण जिवनयापनका लागि टाल्कट पार्सन्सको ए.जि.आई.एल. मोडल अनुसार तनाव व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।

२.१.२ नेपालको सामाजिक तथा साँस्कृतिक अवस्थामा धुमपानको स्थिति

नेपालमा सामाजिक तथा साँस्कृतिक रूपमा मनाइने विभिन्न चाडपर्वहरूले पनि छुट्टै महत्व राख्ने गरेका छन् । पर्वहरूमा गरिने भोज भतेरहरू पनि स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले अध्ययन गर्न आवश्यक छ । विवाह गर्ने चलन, उमेर, सम्बन्धविच्छेद, बहुपति विवाह, बहुपत्नी विवाह,

बच्चाबच्ची जन्माउने चलन, जन्म मृत्युको संस्कार, आदि चलन तथा रीतिरिवाज पनि जनजाति एवं भाषाभाषी अनुसार फरक फरक रहेको पाइन्छ । यस्तै सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा तथा मनोरन्जन आदिहरूमा विविध खालका खाद्यपदार्थहरू सहित धुमपान तथा मद्यपान गर्ने परम्परा पनि वर्तमान समाजमा विद्यमान रहेको छ । कसैले आफ्नो घर खेतमा शारीरिक परिश्रमको कार्य गर्दा वा कार्य गरिसकेपछि सुत्पामा राखेको तमाखु, चुरोट, बिँडी, आदि छोराछोरीहरूलाई सल्काएर ल्याउन कार्यमा प्रयोग गर्ने, बालबालिकालाई सुतीखेतीको काममा लगाउने तथा गर्भवती अवस्थाका महिलाले समेत धुमपान गर्ने जस्ता अभ्यासहरू सामाजिक एवं सांस्कृतिक रूपमा स्वीकृत भई विभिन्न समाजमा पुस्तौँदेखि चलिआएका छन् । यस्तो अवस्थामा सामाजिक एवं सांस्कृतिक चलनको विकास गर्दै यस्ता हानीकारक खाना वा सुतीजन्य पदार्थको सेवन र व्यवहारहरूलाई विस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

) धुमपानमा खर्च

धुमपानका अम्मलीहरूको पारिवारको करिब १० प्रतिशत घरायसी खर्च धुमपानमा नै हुने गरेको छ जुन खर्च खाना, शिक्षा, स्वास्थ्य, लुगाफाटोमा हुने खर्च कटाएर गर्नुपर्दछ । धुमपान सेवन गर्नेहरू प्रायः गरिवीका अवस्थाका हुने हुन्छन् र तीनले कमाएको पैसा धुमपानका अम्मलीहरूको परिवार र बालबच्चाको आवश्यकता पूरा गर्न भन्दा पनि सुतीजन्य वस्तुमा खर्च गर्ने हुनाले परिवारको चौतर्फी विकासमा प्रत्यक्ष रूपमा नकारात्मक असर परिरहेको छ ।

) स्वास्थ्य समस्या

धुमपानले केहि क्षणिक मानसिक आनन्द र तनावबाट मुक्त गराएजस्तो भए पनि दीर्घकालिन रूपमा यसले धुमपानका अम्मली र अम्मलीका वरपर रहने व्यक्ति तथा परिवारका सदस्यहरूलाई समेत विभिन्न रोग र स्वास्थ्य समस्याको चपेटामा पर्दछन् । व्यक्ति तथा परिवारमा स्वास्थ्य समस्या देखापर्ने वित्तिकै आफ्नै आम्दानी वा ऋण लिएर भएपनि उपचार गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी उपचार गराउँदा उनिहरू भुन भुन गरिव बन्दै जाने हुन्छन् भने रोगको उपचारबाट निको भएपनि व्यक्तिको स्वास्थ्य पहिलेकै अवस्थामा फर्किन्छ भन्ने कुरा विश्वास गर्न सकिन्न ।

) दक्ष जनशक्ति तथा उत्पादकत्मा ह्रास

धुमपानले मानिसमा विभिन्न रोगहरूको संक्रमण बढाई अकालमा मृत्युको मुखमा पुऱ्याउँछ । जुन मृत्युले परिवारले एउटा अभिभावक र कमाइ गर्ने व्यक्ति गुमाउन बाध्य हुन्छ । त्यसपछि परिवारलाई आर्थिक र सामाजिक समस्या भोग्न बाध्य गराउँछ । राष्ट्रले एउटा सक्षम जनशक्ति गुमाउँदछ । व्यक्तिको मृत्यु हुनु भनेको नै राष्ट्रको शैक्षिक, आर्थिक, सामाजिक र जनशक्तिको घाटा पर्नु होजसको कारणले राष्ट्रको उत्पादकत्वमा कमी हुन गई राष्ट्रिय अर्थतन्त्र कमजोर हुनजान्छ ।

) स्वास्थ्यमा हुने खर्च

सुर्तीजन्य पदार्थबाट सिर्जित रोग तथा स्वास्थ्य समस्याको उपचार गर्न अस्पताल, अनुसन्धानशाला, विभिन्न आधुनिक संयन्त्र निर्माण गर्नुपर्ने राष्ट्रको दायित्व भईरहेको छ । चिकित्सक र अन्य स्वास्थ्य प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादन, रोजगारी र औषधीमुलोको खर्चको भार सरकारले व्यहोर्नु परिरहेको छ । यदि धुमपानको सेवनलाई घटाउन सकियो भने धुमपानको समस्यामा हुने सरकारी खर्चको साथै व्यक्तिगत खर्च पनि घटाउन सकिन्छ ।

) वैदेशिक मुद्राको खपत

चुरोट सुर्तीजस्ता वस्तुहरू आयातको लागि राज्यले वैदेशिक मुद्रा खर्च गरिरहेको छ । आयातको लागि खर्चनुपर्ने वैदेशिक मुद्रा राज्यले अन्य क्षेत्रबाट कामाएको आयबाट धुमपान जस्ता घातक पदार्थ आयातका लागि खर्च हुन्छ । जस अर्न्तगत आ.व.२०७३/०७४ को पहिलो १० महिनामा मात्रै ५९१९.४७ टन सुर्ती भारतबाट आयात गरेको र त्यसमा २१,९०,००,००० नेपाली रूपैया विदेशमा गएको छ । त्यसैगरि धुमपानबाट नै सिर्जित स्वास्थ्य समस्याका उपचारका लागि नै विदेश जाने तथा औषधी आयातमा समेत खर्च हुने गरेको छ (त्रिपाठी, सन् २०१७) ।

) वातावरणीय ह्रास

सुर्ती र सुर्तीजन्य पदार्थको कारणले ल्याउने वातावरणीय ह्रासले पनि गरिवीलाई बढाइरहेको छ । सुर्ती खेतीका लागि गरिने जङ्गलको विनास, किटनाशक तथा रासायनिक मलको प्रयोगले हुने माटोको विनासका साथै सुर्तीजन्य पदार्थको भण्डारले सिर्जना हुने वातावरणीय

ह्यासले जैविक विविधताका साथै जनस्वास्थ्यमा समस्या परिरहेको छ । त्यस्तै धुमपानका कारणले कति स्थानमा जङ्गलहरू डँढेलो लागेको कुरा पनि देखिएको छ, जसले हरियाली वातावरणलाई नाश गरेको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३/०६४) ।

२.१.३ धुमपान र शिक्षा

धुमपान मानव स्वास्थ्यका लागि एकदमै हानीकारक भएको तथ्य सत्य छर्लङ्ग भइसकेको छ । धुमपान सेवनको कारण धेरै थरीका स्वास्थ्य समस्याहरू आउन सक्छन् । धुमपान सेवनका कारण हुन सक्ने स्वास्थ्य समस्याका बारेमा घर, परिवार, समुदाय, विद्यालय, कारखाना र अन्य काम गर्ने ठाउँमा शिक्षा दिई जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्दछ । तथ्याङ्कले देखाए अनुसार शिक्षित व्यक्तिहरू भन्दा अशिक्षित व्यक्तिहरूले बढी गरेको पाइन्छ । विद्यालय जाने उमेरका किशोर किशोरीहरू पनि धुमपानको जोखिम समुहमा पर्ने र खासगरी यहि समयमा धुमपानको कुलतमा पर्न सक्ने सम्भावना बढी भएकाले उनीहरूको धुमपान विरुद्धको शिक्षा दिनुपर्दछ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६४) ।

२.१.४ धुमपान र सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

धुमपान सेवनबाट व्यक्ति तथा परिवारको स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने कुरा त छँदैछ । यसले सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा समेत ठुलो असर पारिरहेको हुन्छ । धुमपानको कारण विभिन्न रोगहरू लाग्दा उपचार गराउँदा हजारौं रूपैयाँ खर्च हुन जान्छ, र उपचार गर्दागर्दै ज्यानै जान पनि सक्छ । परिणाम स्वरूप उसँग आश्रित परिवारका सदस्यहरूको स्थिति जटिल हुन जान्छ । उसले दैनिक रूपमा आजन गर्ने कमाई विरामी पर्दा उपचार खर्च, रेखदेख गर्ने व्यक्तिको खर्च, उसका लागि सरकारको खर्च आदि सबै कुरा केलाउने भने धुमपानको सामाजिक तथा आर्थिक असर डरलाग्दो हुन्छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

२.१.५ धुमपान र गरिबी

धनीहरूले आफ्नो वार्षिक खर्चको २ प्रतिशत र गरिवहरूले करिव ५ प्रतिशत धुमपानमा खर्च गर्दछन् । स्वास्थ्य र शिक्षामा जम्मा घर खर्चको गरिवले १२.२ प्रतिशत धनीले २९ प्रतिशत खर्च गर्दछन् । (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) भनिन्छ, जहाँ गरिबी हुन्छ, त्यहाँ अनेक

समस्याहरू हुन्छन् । धुमपानको असरका बारेमा कुरा गर्दा त यो भनाइ अझ बढी मात्रामा सान्दर्भिक भए जस्तो लाग्छ । हुन त धुमपानको खराब असर के धनी, के गरिव सबैमा उत्तिकै हुन्छ । तर, पनि गरिवहरू धुमपानको असरको चपेटोमा बढी मात्रामा पर्न पुग्दछन् । गरिवीको कारण उनीहरूको शैक्षिक तथा आर्थिक स्थिति कमजोर हुन्छ । धुमपानबाट हुने असरहरूका बारेमा उनीहरूमा चेतनाको कमी हुन्छ । एउटै कोठामा धेरैजना बस्ने र सुत्ने गर्दछन् । अज्ञानतावश धुमपानका अम्मलीहरू परिवारका अरु व्यक्तिहरूसँगै बसेर धुमपान गरिरहेका हुन्छन् । धुमपानमा हुने खर्च र धुमपानको कारण विरामी परि गरिने खर्चले गरिवहरूलाई अझ गरिव बनाउँछ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३ : ५२) ।

२.१.६ धुमपान र वातावरणीय स्वास्थ्य

धुमपानबाट उत्पन्न धुँवा त्यस स्थानको वातावरणमा फैलिन्छ र फलस्वरूप: त्यस वातावरणमा उपस्थित अन्य व्यक्तिले त्यो धुँवा सेवन गर्न बाध्य हुनुपर्छ र सँगैसँगै धुमपानबाट हुने रोगहरूलाई स्वीकार गर्न बाध्य हुनुपर्छ । सेवन गर्ने एउटा कोठामा काम गर्ने वा बस्ने धेरै मानिसहरू हुन सक्छन् ती मध्ये एकजनाले धुमपान गर्दछ भने त्यसको असर सबैले खेप्नुपर्दछ । धुमपान गर्ने व्यक्तिहरूमा त्यस्तो प्रकारको पदार्थको असर नगर्नेहरूको भन्दा कैयौँ गुणा बढी हुन जान्छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

२.२ पूर्व साहित्यको समालोचना

धुमपान तथा यसको प्रभाव सम्बन्धी नेपालमा त्यति धेरै अध्ययन अनुसन्धान पाइदैन । यहाँ सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्था, व्यक्ति तथा अनुसन्धानकर्ताहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई समीक्षा गरी निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

धुमपान सम्बन्धी सन् २००० मै गरिएको अर्को अध्ययन अनुसार नेपालको शहरी क्षेत्रमा ३७ प्रतिशत, ग्रामीण क्षेत्रमा ५८ प्रतिशत र विकट पहाडी क्षेत्रमा ७७ प्रतिशत मानिसहरूले धुमपान गर्ने कुरा बताइएको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय २०६३) ।

सन् २००० मा अ स्टडी इन टोवाको इकोनोमिक्स इन नेपालले १० जिल्लामा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार नेपालमा धुमपान शुरु गर्नाका कारणहरू साथीहरूको कारणले पुरुष ५९.४ प्रतिशत र महिला ४१.० प्रतिशतले धुमपान गर्ने गरेको उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी

बाबुआमा र मान्यजनको अनुकरणबाट पुरुष १५.९ प्रतिशत र महिला २३.७ प्रतिशतले धुमपान गर्ने गरेको बताइएको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार धुमपानबाट फैलिएको धुँवाको असरले वर्षेनी ६ लाखको मृत्यु हुने गरेको जनाइएको छ । पहिलोपटक १९२ देशमा गरिएको एक अध्ययन अनुसार मृत्यु हुनेमा एक तिहाई बालबालिका छन् । यो तथ्याङ्क अनुसार ३ लाख ७९ हजार मुटुरोग, १ लाख ६५ हजार ९ सय दम र २१ हजार ४ सय फोक्सोको क्यान्सरबाट मृत्यु भएको अनुमान छ । अध्ययन अनुसार यसको बढी असर युरोप र एसियामा देखिएको छ । अमेरिका, पूर्वी मेडिटेरियन र अफ्रिका क्षेत्रमा कम छ । यस्तो धुमपान सेवनले महिला बढी प्रभावित छन् । जसमा करिब २ लाख ८१ हजारको विश्वमा वर्षेनी मृत्यु हुने गरेको छ । विश्वमा ४० प्रतिशत बालबालिका, धुमपान नगर्ने ३३ प्रतिशत पुरुष र ३५ प्रतिशत महिलाले धुमपानबाट निस्किएको धुँवाले प्रभावित रहेको सन् २००४ मा गरिएको एक अध्ययनमा छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन, सन् २००९) ।

जानीनजानी मानिसहरू विभिन्न बहाना बानाएर धुमपान गर्ने गर्दछन् । तर धुमपान सेवन स्वास्थ्यका लागि ज्यादै हानीकारक छ । यसले विभिन्न स्वास्थ्य समस्याहरू ल्याउँछ । त्यसैगरी सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा पनि प्रभाव पार्दछ । धुमपान सेवन गर्नेहरूसँग कुरा गर्दा धुमपान सेवन गर्नुको धेरै कारणहरू भएको बताउँछन् । यस्तै सन्दर्भमा साहित्यहरूमा समीक्षा गर्दा भौगोलिक अवस्था अनुसार, लिङ्ग अनुसार, नेपालमा धुमपान र सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गर्नेहरूको संख्या तथ्याङ्क अनुसार उच्च रहेको पाइन्छ । विश्वमा १ करोड २० लाख वयस्क मानिसहरूले धुमपान सेवन गर्ने गर्दछन् । जुन विश्वको जनसंख्याको २९ प्रतिशत हुन आउँछ । यिनहरू मध्ये करिब ८२ प्रतिशत न्यून र मध्यम आय भएका देशहरू पर्दछन् । विश्व स्वास्थ्य संगठनको सन् २००३ र २००४ को तथ्याङ्क अनुसार विश्व भरका ५७ प्रतिशत पुरुष तथा १२ प्रतिशत महिलाहरूले धुमपान सेवन गर्ने गर्दछन् । यसैगरी उच्च आय भएका देशका ३९ प्रतिशत पुरुष र २२ प्रतिशत महिलाहरूले धुमपान सेवन गरेको पाइयो (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार विश्वको बाल जनसंख्याको आधा अर्थात् ७० करोड बालबालिका धुमपान गर्ने गरेको पाइएको छ । सन् २००० मा गरिएको विश्व स्वास्थ्य संगठनको एक अध्ययन अनुसार नेपालको शहरी क्षेत्रमा ३७ प्रतिशत, ग्रामीण क्षेत्रमा ५८

प्रतिशत र विकट पहाडी क्षेत्रमा ७७ प्रतिशत मानिसहरूले धुमपान सेवन गर्ने गर्दछन् । तराई र मध्य पहाडी क्षेत्रमा क्रमशः ४२.४ प्रतिशत भएको अनुसन्धानबाट थाहा हुन्छ । हाम्रो देशको राजधानी काठमाडौँमा १५ प्रतिशत मानिसहरूले धुमपान गर्ने गर्दछन् । अम्मलीहरूको संख्या दिनहुँ बढिरहेको छ । यसरी बढी धुमपान सेवनको कारणमा निरक्षरता र स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतनाको कमी नै हो । खासगरी निरक्षरता र स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतनाको कमीको कारणले शहरी वा सुगम क्षेत्रमा भन्दा पहाडी वा दुर्गम क्षेत्रहरूमा धुमपानका अम्मलीहरूको संख्या बढी देखिएका छन् (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनबाट सन् १९४८ मा प्रकाशित एक प्रतिवेदन अनुसार नेपाल चुरोट सेवन देशहरूको तेस्रो सुचीमा आउँछ । आकर्षक विज्ञापन, सामाजिक सत्कार, बेरोजगारी, पारिवारिक प्रचलन, गरिबी अशिक्षा आदि कारणले हाम्रो समाजपूर्ण रूपमा धुमपानबाट प्रभावित छ ।

नेपालमा डा. मृगेन्द्रराज पाण्डेको सक्रियतामा निकालिएको तथ्याङ्क अनुसार शहरी क्षेत्रमा कुल जनसंख्याको ३६ प्रतिशत र ग्रामीण इलाकामा ५७ प्रतिशत देखिए तापनि यथार्थमा ७४ प्रतिशत जनताले धुमपान गरेका थिए (गिरी, वि.सं. २०६९:१९२) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन अनुसार नेपालमा ६ हजार मेट्रिकटन सुर्ती वार्षिक रूपमा उत्पादन हुन्छ । यसबाट ४० प्रतिशत चुरोट, ३० प्रतिशत बिँडी, १५ प्रतिशत सुल्फा र १० प्रतिशत हुक्काका लागि प्रयोग हुन्छ । नेपालमा ६ अर्ब ६० करोड खिल्ली चुरोट वार्षिक रूपमा उत्पादन हुने र विदेशबाट आयात गरिएका चुरोटहरू निकै खपत हुने अनुमान छ । यसका लागि वर्षेनी अरबौँको खर्च हुने गर्दछ । बितेका १५ वर्षयता नेपालमा चुरोट र बिँडीको उत्पादन १२०० गुणाले बढेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । सरदर जोडेर हेर्दा एकजना व्यक्तिले यदि दिनको २० खिल्ली चुरोट खाएको छ २० वर्षदेखि खाइरहेको छ भने चुरोटमा मात्र १ लाख २० हजार जति खर्च गरेको पाइयो (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा हिमाली क्षेत्रमा ७१ प्रतिशत महिलाहरूले धुमपान गरेका थिए भने शहरी १४.२ प्रतिशत महिलाहरूले धुमपान गर्ने गरेका थिए । नेपालमा कुल जनसंख्याका पुरुषहरू मध्ये ८४.७ प्रतिशतले धुमपान गरेका थिए भने कुल महिला संख्या मध्ये ७१ प्रतिशतले धुमपान गरेका थिए (गिरी, २०६९:१९२) ।

सन् २००२ मा कार्की वाइ.वी वाट गरिएको एक अध्ययन अनुसार नेपालमा शिक्षाको आधारमा शिक्षित पुरुष ४९.४ प्रतिशत र महिला १२.६ प्रतिशत तथा अशिक्षितको आधारमा पुरुष ७७.४ प्रतिशत र महिला ४४.३ प्रतिशतले धुमपान सेवन गर्ने गरेको उल्लेख छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

सन् १९९७ को एक अध्ययन अनुसार धुमपान पहिलो पटक कोहीकोहीले ५ वर्षको उमेरमै शुरु गरेको पाइयो भने औसतमा १६.६ वर्षमा शुरु गरेको पाइयो । यसैगरि, पुरुषले १७.८ वर्षमा र महिलाले १५.८ वर्षमा धुमपान शुरु गरेको पाइयो । सन् १९९७ मै गरिएको अध्ययन अनुसार धुमपान नगर्नेको तुलनामा धुमपान गर्ने २०.६ प्रतिशत महिलाले कम तौलको र ३.३ प्रतिशत महिलाले धेरै कम तौलको बच्चा जन्माएको पाइएको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

धुमपानले स्वास्थ्यमा मात्र नभई कानका लागि समेत हानीकारक हुन सक्दछ । विशेषज्ञहरूको अनुसार धुमपान नगर्ने तर यसको सम्पर्कमा रहने व्यक्तिमा अप्रत्यक्ष धुमपानका माध्यमले श्रवणशक्ति नष्ट हुने जोखिम रहन्छ । धुमपान गर्ने व्यक्तिको श्रवणशक्ति नष्ट हुन सक्ने कुरा स्थापित भइसकेको छ । भियामी र फ्लोरिडा विश्वविद्यालयका अनुसन्धानकर्ताहरूले धुमपान नगर्ने ३ हजार ३ सय ७ व्यक्तिसित परिक्षण गरे । यसमध्ये केहीले धुमपान छोडिसकेका थिए र केहीले कहिल्यै पनि धुमपान गरेका थिएनन् (विश्व स्वास्थ्य संगठन, सन् २००९) ।

फोक्सोको क्यान्सर हुने खतरा कुनै मानिसले कति वर्षमा चुरोट खायो भन्नेमा निर्भर हुन्छ । यदि कुनै मानिसले १० वर्षभन्दा कम समय सम्म धुमपान गरेमा त्यस्तो व्यक्तिको फोक्सोको क्यान्सर हुने खतरा डेढ गुणा बढी हुन्छ र यदि कुनै मानिसले १० देखि २० वर्षसम्म लगातार धुमपान गरेमा यो खतरा ५ गुणा सम्म पुग्दछ । यदि कुनै मानिसले २० वर्ष भन्दा धेरै वर्ष धुमपान गरेमा यो खतरा अझ बढेर १० गुणा सम्म पुग्दछ । यदि कुनै मानिसले २० खिल्ली चुरोट २० वर्षसम्म खायो भने त्यस मानिसमा फोक्सो क्यान्सर हुने खतरा ३० गुणा हुन्छ भन्ने कुरा बताइएको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

धुमपान दिवसको उपलक्ष्यमा लेखनाथ गा.वि.स. ले धुमपान समस्याको विषयमा जानकारी दिने उद्देश्यले वडा नं. ७ का ५२ घर परिवारका ३१२ जनसंख्यामा गरेको एक अध्ययन अनुसार निरक्षर ३६ प्रतिशत साक्षर ४२ प्रतिशत थिए भने मा.वि. सम्मको अध्ययन गर्ने १२

प्रतिशत र उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने ७ प्रतिशत साथै विविध अपाङ्ग ३ प्रतिशत रहेका थिए कुल जनसंख्याको ४६ प्रतिशत पुरुष र ५४ प्रतिशत महिला मध्ये कुल पुरुष संख्याको ६७ प्रतिशत र महिलाको ३२ प्रतिशतले धुमपान गरेको पाइयो (लेखनाथ गा.वि.स., २०५१:३२) ।

उक्त अध्ययनमा युवा परिपक्व र आर्जन गर्ने क्षमता देखाउन धुमपान गर्ने गरेको पाइयो । विश्व स्वास्थ्य संगठनको तथ्याङ्क अनुसार प्रत्येक वर्ष सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनबाट कुल १४ हजार खर्ब रूपैया बराबरको सम्पत्ति क्षति हुने गर्दछ । यस्तै विश्वमा प्रतिवर्ष चुरोट र सुर्तीजन्य पदार्थको प्रचार प्रसारमा ४ सय २० खर्ब रूपैया खर्च हुने गर्दछ । विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानबाट थाहा भएको छ यदि कुनै व्यक्तिले प्रतिवेदन १० भन्दा कम खिली चुरोट खाने गर्दछ भने त्यो व्यक्तिमा नखाने व्यक्तिमा भन्दा ४ गुणा बढी हुन्छ । प्रतिदिन चुरोट संख्या वृद्धि भएमा यो खतरा पनि त्यत्तिकै अनुपातमा बढ्दै जान्छ र प्रतिदिन २० खिली भन्दा धेरै खाएमा यो खतरा बढेर १४ गुणा हुने उल्लेख छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

धुमपान जन्य पदार्थको सेवनबाट विश्वमा ४९ लाख व्यक्तिहरूको वर्षेनी मृत्यु हुने गरेको पाइएको छ । यो कहालीलाग्दो अवस्थालाई घटाउने हो भने धुमपान नगर्नु मात्र एक सहज विकल्प वा सबैभन्दा राम्रो उपाय हो । अन्यथा विश्वले २० वर्षपछि वर्षेनी एक करोड मानिसको मृत्युको सामना गर्नुपर्ने निश्चित छ । नेपालमा सुर्तीजन्य वस्तुका अम्मलीहरू दिनदिनै बढिरहेका छन् । काठमाडौंका चार गाउँ विकास समितिका हालै गरिएको एक अध्ययनमा ९० प्रतिशत परिवार धुमपानको अम्मली भेटिएका छन् । विगतमा केही समय धुमपान गरि छाडेका र सुर्तीजन्य वस्तु प्रयोग नगर्ने १० प्रतिशत मात्र छन् (पाण्डे, सन् २००१) ।

त्यसैगरी धुमपानको असर सम्बन्धी अध्ययन गर्ने क्रममा पुरनचौर गा.वि.स. को वडा नं. ६, ७, ८, र ९ मा गरिएको एक अध्ययन अनुसार उक्त ठाउँमा बसोबास गर्ने २६४ घर परिवार मध्ये नमूना छननेटमा ३३ प्रतिशत अर्थात ८८ घर परिवारका ४३० व्यक्तिहरूमा गरिएको सर्वेक्षणमा कुल जनसंख्याको २८.३७ प्रतिशतले धुमपान गरेको र ७१.६३ प्रतिशतले धुमपान नगरेको पाइयो भने १५.२५ वर्षको उमेरमा पुरुष ९.४५ प्रतिशत र महिला मध्ये ५ प्रतिशतले धुमपान मध्ये १६.३६ प्रतिशतले धुमपान गरेको पाइयो । साथै ३६ देखि ५० वर्ष उमेर समुहका पुरुष ४४.९७ प्रतिशत र ५९.२५ प्रतिशत महिलाले धुमपान गरेको पाइयो ।

उक्त अध्ययनबाट ५१ वर्ष भन्दा माथिका व्यक्तिहरू, निरक्षर व्यक्तिहरू, कृषि, पेशाका संलग्न भएका व्यक्तिहरू, आय कम भएका माथिका व्यक्तिहरू र अन्य जातिभन्दा साकीं जातिले बढी धुमपान गर्ने गरेको देखिन्छ (गिरी, २०५७ : ३४) ।

अनुमानित रूपमा विश्वमा प्रत्येक दिन करिब ५००० जना किशोर किशोरीहरूले धुमपानको शुरुवात गरिरहेका हुन्छन् । विश्वमा एक जनाको लागि १ वर्षमा १००० वटा चुरोट उत्पादन गर्ने गरिरहेको छ । जसमा वर्षमा एक लाख डलर खर्च गरिन्छ । यत्रो ठुलो धनराशी प्रत्येक वर्ष मानवजातिको विनाशको लागि प्रयोग गरिने गरेको छ । यस परम्पराको विरोधमा आवाज उठाउन नसक्नु मानव समाजको लागि नै कलङ्को विषय हो भन्ने कुरा उल्लेख छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

नेपालमा सबभन्दा कम प्रतिव्यक्ति पौष्टिक आहार उपयोग गर्ने देशहरूमा पर्दछ । मुख्य कारुण गरिवी नै हो भने धुमपानको सेवनले यस समस्यालाई अझ गम्भीर रूपमा खडा गरिदिएको छ । सन् १९८८ मा मृगेन्द्र सम्भना चिकित्सा गुठीको एक अध्ययन अनुसार नेपालका उच्च पहाड (जुम्ला) मा पुरुष ८४.७ प्रतिशत र महिला ६९.७ प्रतिशत, मध्य पहाडमा ७८.० प्रतिशत पुरुष र ६०.० प्रतिशत र ४८.० प्रतिशत महिलाले धुमपान गर्ने गरेको उल्लेख गरिएको छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६३) ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको राष्ट्रिय धुमपान नियन्त्रण रणनीति योजना (सन् २०१३-२०१६) का अनुसार धुमपान गर्ने पुरुषको संख्या सन् २००६ मा ५६.५ प्रतिशत थियो भने सन् २०११ मा उक्त संख्या घटेर ५२ प्रतिशतमा भरेको छ । जस मध्ये ३० प्रतिशत धुवा युक्त र ३८ प्रतिशत धुँवा रहित सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैगरि महिला तर्फ सन् २००६ मा १९.६ प्रतिशत र सन् २०११ मा उक्त संख्या घटेर १३.३ प्रतिशतमा भरेको छ । जस मध्ये ८.७ प्रतिशत धुवा युक्त र ६.७ प्रतिशत धुँवा रहित सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैगरि उमेर समुहको हिसावले हेर्दा १५ देखि १९ वर्ष उमेर समुहका २४.२ प्रतिशतले धुमपान गरेका छन् भने ४५ देखि ४९ वर्ष उमेर समुहका ४६ प्रतिशतले धुमपान गरेको पाइन्छ भने ग्रामिण क्षेत्रमा ३१ प्रतिशत र शहरी क्षेत्रमा २५ प्रतिशतले धुमपान गर्ने गरेका रहेछन् । त्यसैगरि विश्वको धुमपानको स्थितिलाई हेर्दा सन् २००८ देखि सन् २०१० सम्मको तथ्याङ्क अनुसार गरीव तथा मध्यम खालका राष्ट्रहरू वंगलादेश, ब्राजिल चिन, इजिप्ट, भारत, मेक्सिको, फिलिपिन्स, पोल्याण्ड, रसिया,

थाइल्याण्ड, टर्की, युकेन, उरुग्वे, भियतनाम आदि राष्ट्रहरूमा ८० प्रतिशत मानिसहरूले धुमपान गर्ने गरेको पाइन्छ (स्वास्थ्य मन्त्रालय, सन् २०१३-२०१६) ।

वर्तमान अवस्थामा धुमपानका कारण विश्वमा प्रति ६ सेकेण्डमा एक जना मानिसको मृत्यु हुने गरेको छ । धुमपान गर्ने प्रवृत्तिमा यही अवस्था कायम रहेमा सन् २०३० सम्ममा वर्षेनी विश्वमा करीव ८०,००,००० मृत्यु हुने अनुमान गरिएको छ । धुमपानले सेवन गर्नेलाई मात्र नभै अन्य परिवारका सदस्य तथा अन्य समुदायका व्यक्तिहरूलाई समेत भावनात्मक र आर्थिक क्षति पुऱ्याउने गर्दछ । चुरोटको धुवाँका कारण हरेक वर्ष ६,००,००० चुरोट नखाने व्यक्तिको ज्यान जाने गर्छ भने चुरोट खाने र नखाने दुवैको उपचारमा समेत ठूलो धनराशी खर्च हुने गरेको छ (अमेरिकन जोनरल अफ पब्लिक हेल्थ, सन् २०१०) ।

सन् २००० देखि सन् २००१ सम्म जापानमा ११०० व्यक्तिमा गरिएको धुमपान सेवनले उक्त दम्पतीबाट जन्मने शिशुको लैङ्गिक निर्धारणमा पर्ने असरबाट गरिएको अध्ययन अनुसार धुमपान सेवन नगर्ने आमा तथा बाबुबाट जन्मेका १२१ छोराको अनुपातमा १०० छोरी जन्मेको पाइयो भने धुमपान सेवन गर्ने दम्पतीबाट ८२ छोराको तुलनामा १०० छोरी जन्मेको पाइयो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार धुमपानको सेवन गर्ने दम्पतीमा धुमपानको धुवाँले क्रोमोजोमलाई प्रभावित बनाइ तिनीहरूको कार्यमा प्रतक्ष्य रूपमा असर पारी सन्तानको लिंग निर्धारणमा समेत असर परेको पाइयो (फुकुदा, २०५९) ।

त्यस्तै नवलपरासी जिल्ला पञ्चनगर गा.वि.स. वडा नं. ३ र ४ मा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार पुरुषलाई परिवारका मात्रै नभै समाजकै नाइके मानिने हुनाले उनिहरूमा महिलाको तुलनामा ज्यादै बढी ६६.६६ प्रतिशत धुमपानको कुलतमा लागेको र महिलाहरू घरको काममा व्यस्त रहने तथा घर परिवार मात्र नभै समाजमा समेत सोषित हुने भएकाले तथा धुमपानको लागि आवश्यक पर्ने पैसा नहुनुका साथै धुमपान गर्नको लागि समेत एकान्त ठाउँमा जान पर्ने हुनाले ३३.३४ प्रतिशतले मात्रै धुमपानको कुलत अँगालेको पाइयो । धुमपानमा गरिने खर्चको हिसाबले १ देखि ५ रूपैयाँ सम्म खर्च गर्ने ४५.१८ प्रतिशत पाइयो भने १५ रूपैयाँ भन्दा बढी खर्च गर्ने १०.३९ प्रतिशत भएको पाइयो (अधिकारी, २०६७ : २४) ।

सुर्तीजन्य पदार्थहरूको आदत लाग्ने मुख्य कारणहरू निम्नानुसार भएको उल्लेख गरिएको छः-

- । धुमपानले पिर हटाउँछ, आनन्द दिन्छ भनेर भुटो प्रचार गरी अन्य साथीहरूलाई प्रोत्साहित गरेर पनि यसको आदत बस्न सक्छ ।
- । विवाह, भोज, भतेरमा खानापछि धुमपान दिनु, अतिथि सत्कार धुमपानबाट गर्नाले पनि मानिसहरूमा यसको आदत बन्न सक्छ ।
- । बाबु आमाले केटाकेटीहरूलाई चुरोट, तमाखु र बिँडी सल्काएर वा किनेर ल्याउ भन्नाले पनि बच्चाहरूले सेवन गर्न सक्दछन् ।
- । ठूलो मान्छेले धुमपान सेवन गरेको देखासिकीबाट बच्चाहरूले सिक्दछन् ।

(स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०६५/०६६ : ६५)

किशोरावस्थामा धुमपानप्रति आकर्षण हुनाका कारणहरू विभिन्न रहेका हुन्छन् । एक अध्ययनमा बताइए अनुसार किशोरावस्था भन्नाले १० देखि १९ वर्षसम्मको अवस्थालाई जनाउँछ । यस उमेरमा केटाकेटीहरूको शारीरिक र मानसिक अवीथामा महत्वपूर्ण परिवर्तन हुन्छ । यस अवस्थाका किशोरकिशोरीहरू बढी चञ्चल, नक्कल गर्न बढी रुचाउने वा नयाँ कुरा सिक्न उत्सुक हुने र आफ्नो लागि के राम्रो के नराम्रो आफैँ छुट्याउन नसक्ने भएकाले धुमपानको कुलतमा लाग्न पनि सक्छन् । प्रायः मानिसहरूको धुमपानको कुलत पनि यसै अवस्थाबाट सुरु भएको पाइन्छ यस उमेरमा बसेको कुलत हटाउन धेरै गाह्रो पर्दछ । फेरि चुरोट खैनीमा नराम्रा असरहरू तत्कालै नदेखिने पनि हुन्छन् । स्वास्थ्यका लागि अत्यन्त खतरनाक मानिएका चुराट खैनीमा नराम्रा असरहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा व्यक्ति, परिवार र देशलाई नै पर्दछ । किशोरावस्थामा निम्न कारणले धुमपान प्रति आकर्षित भएको उल्लेख गरिएको छ ।

- । ठूला मान्छेहरूको देखासिकी गर्नाले
- । साथीहरूको दबाव पर्नाले
- । जिज्ञासा कौतुहल हुनाले
- । तनाव, चिन्ता पर्नाले
- । फेसन गर्नाले
- । जोस हुने तर होस नहुनाले (स्वास्थ्य मन्त्रालय २०६३/०६४)

अध्याय तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य

पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा हाल ५३८ दलित परिवारहरूका ३२२८ जना रहेका छन् । यस क्षेत्र महानगरपालिकामा परेता पनि यहाँको सेवा सुविधालाई हेर्दा यो एक ग्रामिण क्षेत्रको रूपमा नै लिन सकिन्छ । त्यसैले एक ग्रामिण परिवेशमा रहेको क्षेत्रका वसोवास गर्ने दलितहरूको विश्वकै सवैजसो ठाउँमा वस्ने मानव समुदायले प्रयोग गर्ने धुमपानको अवस्था कस्तो छ । दलित अर्न्तगतका पनि कुन कुन जातिको धुमपानमा संलग्नता कस्तो छ । यहाँका दलितहरूको आर्थिक, शैक्षिक, उमेरगत, लिङ्गगत, रूपमा धुमपानको अवस्था कस्तो छ, किन उनिहरू धुमपानमा लागेका छन् आदि कुराहरूको वारेमा अध्ययन गरी वास्तविकता पत्ता लगाई समस्याको पर्दाफास गर्नको लागि यस क्षेत्रलाई छनौट गरिएको थियो ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

कुनै पनि अध्ययनको लागि अनुसन्धान ढाँचाको ज्यादै महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । अनुसन्धानको क्रममा विविध किसिमका ढाँचाहरू अपनाउन सकिने भएता पनि यस अध्ययनमा वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । धुमपानको स्थिति, कारण र प्रभाव सम्बन्धी धारणा, अवस्था, कारण र असर सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन र संकलित तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्न अन्वेषण एवं वर्णनात्मक अनुसन्धान विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनको जनसंख्या

गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत कास्की जिल्लाको पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ भित्र वसोवास गर्ने दलित समुदायका घरहरूमध्ये धुपमान गर्ने दलित समुदायका घरपरिवारलाई नै अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.४ नमुना छनोट

कास्की जिल्लाको पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा वसोवास गर्ने धुमपान गर्ने दलित समुदायहरूको कुल घरपरिवार संख्या ३९३ रहेका छन् । अध्ययनको क्रममा सबै घर परिवारमा पुगेर तथ्याङ्क संकलन गर्न असमर्थ भएकोले ति मध्ये सम्भावानयुक्त नमूना छनोट अन्तर्गत पनि दैविक छनोट विधिको प्रयोग गरी २० प्रतिशत अर्थात् ७९ वटा घरपरिवार छनोट गरिएको छ ।

३.५ विश्वसनीयता

दलित जातिहरूमा धुमपानको स्थिति तथा यसका प्रभावहरू वारे अध्ययन गर्दा जुन तथ्याङ्कहरू प्राप्त हुन्छन्, ति तथ्याङ्कहरू शोधकर्ताले उत्तरदाताहरूसँगको सामाजिक तथा भावनात्मक सम्बन्धका कायम गरी संकलन गरेको हुनाले उनिहरूले सबै कुरा खुलेर बताएको तथा शोधकर्ताले आफ्नो प्रत्यक्ष अवलोकन, अन्तर्वार्ता, कुराकानी, अन्तर्क्रिया आदिले सजिलै अध्ययनले खोजेको वास्तविक तथ्याङ्क प्राप्त गरेको हुनाले तथ्याङ्कहरूमा प्रमाणिकता र विश्वसनीयता रहेको छ ।

३.६ तथ्याङ्क संकलन विधि

३.६.१ प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन विधि

यस अध्ययनको निपूर्णताका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न निम्नानुसारका औजार प्रयोग गरी सूचनादाताहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

। अन्तर्वार्ता अनुसूची

प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनको लागि मुख्य औजारको रूपमा अन्तर्वार्ता विधिलाई लिइएको छ । अध्ययन कार्य भित्रका उद्देश्यहरू अनुसार बन्द तथा खुला प्रश्नहरूका सूचि बनाई पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २९ पटनेरीमा पूर्व परीक्षण समेत गरी सावधानी पूर्वक निर्माण गरिएको हुनाले संख्यात्मक तथा गुणात्मक दुवै खाले तथ्याङ्क प्राप्त हुने गरी संरचित प्रश्नहरू समावेश गरिएको थियो ।

) अवलोकन

दलित समुदायका व्यक्तिहरूको एक आपसको सम्बन्ध बुझ्न, उनिहरूका परम्परा, साँस्कृती, बानि, व्यवहार तथा क्रियाकलापको अध्ययन गर्नुको साथै धुमपानले पारेका शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक असरहरूका बारेमा आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न अवलोकन विधिको महत्वपूर्ण स्थान रहको छ ।

) समूह केन्द्रित छलफल

दलित समुदायका विभिन्न व्यक्तिहरू बीचको छलफलबाट आएका धारणा, विचार, मान्यता, दृष्टिकोण आदिबाट तथ्याङ्क संकलन गर्न यस विधिलाई प्रयोग गरिएको थियो ।

३.६.२ द्वितीय तथ्याङ्क संकलन विधि

समय साधन स्रोत र अध्ययन क्षेत्रको व्यापकतालाई अध्ययन गरी द्वितीय तथ्याङ्कलाई पनि समेट्ने प्रयास गरिएको छ । यस विषय सँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान गरिएका प्रतिवेदन, लेख, रचना, पुस्तक, ग्रन्थ, पत्रपत्रिका आदिको अध्ययन गरि अध्ययनलाई बढी भन्दा बढी विश्वसनिय बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

३.७ घटक वा चरको छनौट

पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा बसोबास गरेका कामी, दमाई र सार्की जातिका व्यक्तिहरूमा धुमपानको स्थिति, कारण तथा प्रभावको बारेमा अध्ययन गर्ने उद्देश्यले अध्ययनको सिमांकन गरे अनुसारका पुरुष तथा महिलाको धुमपानको स्थिति, कारण, प्रभावका साथै उत्प्रेरक तत्वहरूलाई आधार मानी निम्न घटक वा चरको छनौट गरिएको छ ।

) धुमपान प्रतिको धारणाहरू

) धुमपानको स्थिति

) धुमपान शुरु गर्नाका कारण

-)] धुमपानलाई निरन्तरता दिईरहनुका कारण
-)] जातिगत आधारमा धुमपानको स्थिति
-)] उमेर, शिक्षा, पेशा अनुसारको धुमपानको अवस्था
-)] धुमपानको सेवनबाट परेका प्रभाव तथा असरहरू

३.८ परिक्षणको सञ्चालन

सर्वप्रथम प्रश्नावलिको पूर्व परीक्षण गरिएको थियो । जसका लागि तोकिएको क्षेत्र भन्दा बाहिर अर्थात पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २९ पट्नेरीका दलित समुदायमा अध्ययनको जानकारी गराई प्रश्नावलीद्वारा आवश्यक जानकारी लिने प्रयास गरिएको थियो भने तत्पश्चात प्रश्नावलिमा देखिएका त्रुटीहरूलाई हटाई लक्षित क्षेत्रका दलित व्यक्तिहरूलाई सोधि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

३.९ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

विभिन्न विधि प्रयोग गरी संकलन गरिएका तथ्याङ्कको विश्लेषण गुणात्मक एवं संख्यात्मक रूपमा गरिएको छ । जस अनुसार संकलित तथ्याङ्कहरूलाई तालिकिकरण गर्ने, स्तम्भ चित्र, वृत्त चित्र आदिको माध्यम बाट प्रस्तुत् गरिएको छ ।

३.१० अवधारणागत ढाँचा

धुमपान भन्नाले खासगरी सुर्तीजन्य पदार्थलाई आगोले वालेर धुँवा पिउनु हो । जुन श्वासप्रश्वासको प्रक्रिया सँगै हाम्रो शरिर भित्र पुग्दछ । धुमपान खाने तरिकाहरू विभिन्न छन् । जस्तै कसैले हुक्का चिलिमबाट तमाखुको धुँवा तान्छन् भने कसैले कागज वा पातमा सुतिला वेरेर त्यसलाई ओठमा च्यापी धुँवा तान्ने गर्दछन् । त्यसैले चुरोट, बिँडी, तमाखु, कक्कड, जस्ता सुर्तीजन्य पदार्थहरूको सेवन गर्नु नै धुमपान हो । व्यक्ति स्वास्थ्य नभएमा परिवार, समाज र एउटा सिङ्गो राष्ट्र नै स्वस्थ हुने कल्पना गर्न सकिदैन । स्वास्थ्य भन्नाले रोग तथा दुर्बलताबाट मुक्त हुनु मात्र नभई शारीरिक तथा मानसिक तवरले पूर्ण तन्दुरुस्त हुनु हो । धुमपानका कारण आर्थिक क्षेत्रमा पनि ठुलो धनराशी खर्च हुनुको साथै यसले स्वास्थ्यमा अवरोध खडा गरी आज विश्वमा प्रत्येक दिन हजारौंको संख्यामा व्यक्तिहरू

अकालमा मृत्युको शिकार बन्न पुगेको कुरा छलङ्ग छ । धुमपानबाट धेरै किसिमका असरहरू पर्दछन् । धुमपान गर्ने व्यक्ति प्रत्यक्ष रूपमा त्यसको असरबाट प्रभावित हुन जान्छ भने धुमपान गर्दा सँगै बस्ने उसका परिवारका सदस्यहरू र साथीभाइ पनि प्रभावित भइरहका हुन्छन् । एकातिर यसले व्यक्तिमा शिरदेखि खुट्टा सम्म विभिन्न खाले स्वास्थ्य समस्याहरू निम्त्याउँछ भने अर्कातिर पारिवारिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, वातावरणीय क्षेत्रमा समेत नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । आर्थिक रूपमा धुमपानमा हुने खर्च, विभिन्न रोग लागि उपचार गराउँदा हुने खर्च जस्ता बाट आर्थिक प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । परम्परागत मुल्य, मान्यता, चाडपर्व, विवाह, भोजभतेर, ब्रतवनध, मेलापर्व जस्ता क्रियापलापमा गरिने धुमपान प्रयोगले सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । नेपालमा सुर्तीजन्य पदार्थको उत्पादनको लागि पनि चुरोटका ठुटाहरूले गर्दा घर, धनसम्पत्ति, वनजङ्गलमा समेत ठूला ठूला आगजनीका कारण धनजनको साथै वातावरणको क्षेत्रलाई समेत विनाश पुऱ्याएको हुन्छ जुन अवस्था विद्यमान रहिरहेको छ । त्यसकारण धुमपानबाट हुने विभिन्न असर तथा प्रभावको दृष्टिकोणलाई निम्नानुसारको ढाँचामा देखाउने प्रयास गरिएको छ ।

अध्याय चार

तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्यका लागि तथ्याङ्क संकलन कार्य अपरिहार्य हुन्छ । तथ्याङ्कलाई अनुसन्धान कार्यको मेरुदण्डको रूपमा लिइन्छ । तर पनि तथ्याङ्क संकलन नै पूर्णता भन्ने होइन । प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण पश्चात मात्रै निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरूलाई संख्यात्मक एवं गुणात्मक रूपमा आवश्यक मात्रामा प्रशोधन गरी व्याख्या विश्लेषण गर्नुपर्दछ । जसलाई विभिन्न तालिका, रेखाचित्र, स्तम्भचित्र, वृत्तचित्र आदि द्वारा सजिलै बुझ्न सक्ने गरी प्रस्तुत गरिन्छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई जो कोहीले पनि सजिलै बुझ्न सक्ने गरी रोचक एवं स्पष्ट रूपमा समाज शास्त्रीय तथा मानव शास्त्रीय ज्ञानलाई प्रयोग गरी प्रस्तुतीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

४.१ दलित समुदायमा धुमपानको स्थिति

४.१.१ दलित जातिमा धुमपान प्रतिको धारणा

मानिस एक सामाजिक एवं चेतनशिल प्राणी भएकाले हरेक विषय वस्तु प्रति उसले आफ्नो विचार वा दृष्टिकोण प्रकट गर्दछ । जसलाई धारणा मानिन्छ । त्यसैले यस अध्ययनको क्रममा दलितहरूले धुमपानलाई के कसरी बुझ्ने वा लिने गरेका छन् भन्ने कुराको निदान गर्नको लागि संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.१

दलित जातिमा धुमपान प्रतिको धारणा

क्र.स.	धारणा	सहमत		असहमत		थाहा छैन	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	स्वस्थ्यको लागि हानीकारक	५९	७४.६८	१५	१८.९९	५	६.३३
२.	आर्थिक समस्या हुन्छ	६६	८३.५४	७	८.८६	६	७.५९
३.	पिर चिन्ता हटाउँछ	५१	६४.५६	१८	२२.७८	१०	१२.६६
४.	आनन्द आउँछ	५२	६५.८२	२०	२५.३२	७	८.८६
५.	समाजमा मान सम्मान मिल्छ	४८	६०.७६	२०	२५.३२	११	१३.९२
६.	मित्रता बढ्छ	५१	६४.५६	२६	३२.९१	२	२.५३
७.	परिवारको सदस्यलाई समेत असर गर्छ	३५	४४.३०	३९	४९.३७	५	६.३३
८.	खाना पचाउन सहयोग गर्छ	२६	३२.९१	३४	४३.०४	१९	२४.०५

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथीको तालिकामा सवैभन्दा बढीको मत आर्थिक समस्या ल्याउनेमा रहेको पाइन्छ । दैनिक रूपमा आफ्ना आधारभूत आवश्यकताहरू परिपूर्ती गर्न नै कठिन हुने अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूले धुमपानमा खर्च गर्दा अन्य आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्तीमा समेत समस्या पर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरि स्वास्थ्य समस्या गराउने, मान प्रतिष्ठा बढाउने, आनन्द दिलाउने कुरामा भने थोरैले मात्रै सहमती जनाएका छन् । ज्यादै न्यून संख्यामा रहेका दलितले मात्रै आफुलाई असरको वारेमा थाहा नभएको धारणा व्यक्त गरेको पाइयो ।

४.१.२ दलित जातिको जातिगत आधारमा धुमपानको स्थिति

यस अध्ययन क्षेत्रमा जम्म तीन किसिमका दलित जातिको मात्रै बसोबास रहेको पाइयो । जस अर्न्तगत कामी, सार्की र दमाई रहेका छन् । स्थलगत सर्वेक्षणका आधारमा ती जातिहरूको धुमपानको स्थिति निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका : ४.२

उत्तरदाताहरूको जातिगत आधारमा धुमपानको स्थिति

जाति	धुमपान गर्ने	
	संख्या	प्रतिशत
कामी	३१	३९.२४
सार्की	२९	३६.७०
दमाई	१९	२४.०६
जम्मा	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकाबाट यो प्रष्ट हुन्छ की पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ मा बसोबास गर्ने समुदायमा सबैभन्दा बढी संख्यामा कामी जातिको बसोबास रहेको छ भने धुमपान प्रयोग गर्नेमा उनीहरूको संख्या ३९.२४ प्रतिशत देखिन्छ । त्यसपछि ठूलो संख्यामा रहेको दलित जाति सार्की हो जसमा धुमपान गर्नेको संख्या ३६.७० प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी सबैभन्दा कम संख्यामा रहेका दमाई जातिको धुमपान गर्नेको संख्या २४.०६ प्रतिशत देखिन्छ । समग्रमा हेर्दा सबै दलितहरूको धुमपान गर्नेको संख्या उच्च नै देखिन्छ । त्यसमा पनि सबैभन्दा बढी धुमपान गर्नेमा दमाई रहेका छन् । उनीहरूको पुख्यौली पेशा कपडा सिउने भएकोले रातदीन एकै ठाउँमा बसीरहँदा अल्छी लाग्ने र चुरोटले आलस्यता भगाउने हुनाले चुरोट पिउने गरेको पाइयो । समाजमा उनीहरूलाई अन्य ठुला जातिकाहरूले अत्याधिक बढी काम लिनको लागि धुमपानको प्रलोभनमा पार्ने तथा आफुले धुमपान गरेको ठूटाहरू वा बचेको सुर्तीजन्य पदार्थ खान दिने तथा दलितहरूले नाईनास्ती नगर्ने जस्ता कारणले गर्दा उक्त अवस्था सृजना भएको पाइयो ।

४.१.३ लिङ्गगत आधारमा धुमपानको स्थिति

सामान्यतया मानिसलाई महिला र पुरुष गरी दुई लिङ्गमा हेर्ने गरेको भएता पनि हिजोआज तेस्रो लिङ्गीहरूको कुरा पनि व्यापक रूपमा उठेको छ । तर पनि यहाँ सम्पूर्ण दलित समुदायलाई महिला र पुरुषको हिसाबले मात्रै तथ्याङ्क संकलन गरिएको हुनाले यी दुई लिङ्गको धुमपानको सेवनको स्थितिलाई तलको तालिका नं ८ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.३

लैङ्गीक आधारमा धुमपान सेवन गर्नेको स्थिति

लिङ्ग	संख्या	प्रतिशत
पुरुष	४९	६२.०२
महिला	३०	३७.९८
जम्मा	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकाबाट यो प्रष्ट हुन्छ की दलित समुदायमा पनि महिलाको तुलनामा पुरुष नै बढी धुमपानमा लागेका छन् । महिलाहरू अधिकांस समय घरमा नै बस्ने, सानै उमेरमा विवाह भएकोले गर्दा पनि बाहिर अन्य धेरै साथीहरूसँग भेटघाट नहुने र पुरुष परिवारको मालिक बन्ने तथा बाहिरतिर धेरै समय विताउने हुनाले अन्य सामाजिक सांस्कृतिक प्रभावको कारणले पनि पुरुषहरूमा धुमपान सेवन गर्नेको संख्या उच्च देखिन्छ ।

४.१.४ धुमपान शुरु गरेको उमेरको आधारमा धुमपानको स्थिति

धुमपानलाई सबै लिङ्ग, वर्ग, उमेर समुहका मानिसहरूले सहज रूपमा सेवन गर्ने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनको क्रममा मानिसहरू कुन उमेरबाट धुमपानको लतमा लाग्न सुरु गर्दा रहेछन् भनि संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिका नं. ९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.४

धुमपान सुरु गरेको आधारमा धुमपानको स्थिति

क्र.स.	धुमपान सुरु गरेको उमेर	पुरुष		महिला		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	१५ वर्ष भन्दा कम	१०	२०.४०	२	६.६६	१२	१५.१८
२.	१६-२५ वर्ष	२५	५१.०२	१७	५६.६६	४२	५३.१६
३.	२६-३५ वर्ष	११	२२.४४	९	३०	२०	२५.३१
४.	३६ वर्ष भन्दा माथि	३	६.१२	२	६.६६	५	६.३२
जम्मा		४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने सबैभन्दा बढी पुरुष तथा महिलाले धुमपान सुरु गरेको उमेर समुह १६ देखि २५ वर्ष रहेको छ । १६ वर्ष सम्म स्कुलमा हुने र बुबाआमाको पनि प्रत्यक्ष निगरानी भएको हुनाले थोरै मात्रै धुमपानमा लागेका छन् । त्यस पछाडी भने केही बच्चाहरूलाई बाबुआमाले नै काम गराउनु पर्दा धुमपान गर्न दिने सर्त समेत राखेको पनि पाइयो । जस्तै विहानै जाडोमा काम गर्न जान बच्चा नमान्दा चुरोटले जाडो भगाउँछ बरु चुरोट पिउन दिउँला भन्ने साथै यस उमेर समुहमा अधिकांसको विवाह हुने हुनाले पनि घरपरिवार चलाउनको लागि स्वदेश तथा विदेशमा समेत काम गर्न जानुपर्दा परिवार सँग छुट्टीएर वस्नु पर्दा मानसिक तनाव हुने र सो तनाव हटाउनको लागि धुमपानमा आकर्षित हुने गरेको पाइयो । त्यसैगरी ३६ वर्ष भन्दा माथिको उमेर समुहमा पनि महिला र पुरुष दुबैले कम संख्यामा शुरु गरेको पाइन्छ । परिपक्व भैसकेको र त्यसको हानिकारक असर बारेमा जानकारी प्रष्ट गर्नुको साथै घर व्यवहार चलाउनको लागि आयस्रोत पनि बलियो नभएको कारण पनि धुमपानमा आकर्षित नभएको पाइन्छ । तर पारिवारीक कलह तथा तनाव व्यवस्थापन गर्ने विचारले शुरु गरेको देखिन्छ ।

४.१.५ शैक्षिक अवस्था अनुसारको धुमपानको स्थिति

शैक्षिक अवस्थाले हरेक व्यक्तिका व्यवहारलाई प्रभावित पार्ने हुन्छ । यस अध्ययनका क्रममा पनि धुमपान सेवन गर्ने वा गर्ने कुलरालाई साक्षर, निरक्षर तथा विभिन्न शैक्षिक उपाधि

हासिल गरेका र नगरेका बीच कस्तो भिन्नता रहेछ भनि गरिएको सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.५

शैक्षिक अवस्था अनुसारको धुमपानको स्थिति

क्र.स.	शिक्षा	पुरुष		महिला		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	निरक्षर	२७	५५.१	१९	६३.३३	४६	५८.२२
२.	साक्षर	१७	३४.७	९	३०	२६	३२.९१
३.	एस.एल.सी./एस.ई.ई. भन्दा माथी	५	१०.२	२	६.६७	७	८.८६
जम्मा		४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकामा साक्षर भन्दा निरक्षर व्यक्तिहरूमा धुमपान सेवन गर्नेको संख्या उच्च देखिन्छ । निरक्षरमा बढी हुनुमा जनचेतना को अभाव तथा अभिभावकमा पनि धुमपानको असरको बारेमा जानकारी नहुनु रहेको छ । त्यसैगरि साक्षर महिलाको तुलनामा साक्षर पुरुष नै धुमपानमा बढी आकर्षित देखिन्छन् । साक्षरहरूले धुमपानले पुऱ्याउने असरहरूको बारेमा जानकारी भएर पनि आफ्नो बानी नै बनिस्केकोले धुमपानमा लागि रहेको बताए भने निरक्षर तथा सामान्य साक्षरले समेत यसका दिर्घकालीन असरहरूको बारेमा स्पष्ट जानकारी नभएकोले धुमपान सेवन गरेको पाइयो ।

४.१.६ पेशाका आधारमा धुमपानको स्थिति

नेपाल एक कृषि प्रधान मुलुक हो । विगतमा यहाँका अधिकांस मानिसहरू कृषिमा आश्रित थिए भने समय परिवर्तन सँगै विभिन्न उद्योगधन्दा संचालन तथा स्वदेशि एवं वैदेशिक रोजगार, व्यापार व्यवसाय तथा सरकारी, गैर सरकारी संस्थामा प्राप्त रोजगार एवं अन्य

निजी क्षेत्रहरूमा श्रम गर्ने अवसर प्राप्त भएको हुँदा नेपालको २०६८ सालको जगणना अनुसार करिब ६४ प्रतिशत मानिसहरू कृषिमा आश्रित छन् । यिनै विभिन्न पेशा व्यवसायमा संन दलितहरूको धुमपानको अवस्थाको अध्ययन गर्ने उद्देश्यले संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र : ४.१

पेशाका आधारमा धुमपानको स्थिति

माथिको चित्रबाट यो प्रष्ट देखिन्छ, की मजदुरी गर्ने दलित समुदायमा धुमपान गर्नेको संख्या ज्यादै पाइन्छ किनकी उनीहरू गरीबीको कारणले अधिकांस समय ज्याला मजदुरीमा नै बित्ने र साथी संगती समेत कम शैक्षिक योग्यता हाँसिल गरेका हुने तथा काम गराउने मालिक वा नाइकेले विभिन्न धुमपान जन्य पदार्थ सेवन गर्न उत्प्रेरित गर्ने वा आफुले तान्दै गरेको चुरोट वा विँडीको ठुटा पिउनको लागि दिने हुनाले उनीहरूले नाई नास्ती गर्न नसक्दा पनि धुमपानको लतमा परेको पाइयो । त्यसैगरि सबैभन्दा कम मात्रामा सरकारी वा गैर सरकारी संघ संस्थामा काम गर्ने व्यक्तिहरूमा धुमपानका असरहरूका बारेमा राम्रो जानकारी हुने तथा सवारी साधन, सार्वजनिक स्थल तथा कार्यलयमा समेत धुमपानमा प्रतिबन्ध लगाएको कारण पनि पहिले धुमपान गर्ने भएता पनि रोजगारी पश्चात छाडेको पाइयो भने कृषि व्यवसायमा लाग्ने व्यक्तिहरू भने आफ्नो बाबुआमा तथा दाईदिदिले जाडो

धपाउन तथा भोक समेत मेटाउन सहयोग गर्ने बताएकाले धुमपानमा लागेको बताउँछन् । साथै घरको काम तथा बाबु आमाले भनेको काम निरन्तर गर्दा धुमपान समेत छुट पाएको बताए ।

४.१.७ धुमपान गरिने स्थानहरू

धुमपान गरिने स्थानहरूवाट पनि प्रतक्ष्य वा अप्रतक्ष्य रूपमा परिवारका सदस्य, साथीभाई तथा समग्र समाजमा नै नकरात्मक असर पुऱ्याउँछ । धुमपान गर्दा प्रतक्ष्य रूपमा उसको आसपासमा बस्ने परिवारका सदस्य तथा साथीभाई र सार्वजविक स्थानमा सेवन गर्दा त्यस ठाउँमा रहेको समुहलाई नै अरु पार्दछ । यसलाई वरु सामान्य असरको रूपमा लिन सकिन्छ । यस वाहेक अप्रतक्ष्य रूपमा धेरै किशोर किशोरी वा युवाहरूले देखासिखी गर्दा भनै ठूलो समुह धुमपानको दलदलमा फस्ने हुन्छ, जुन सामान्य तरिकाले आँकलन समेत गर्न

सकिदैन । यस अध्ययनको क्रममा उत्तरदाता वाट प्राप्त धुमपान गरिने स्थानको वारेमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.६

धुमपान गरिने स्थानहरू

धुमपान गरिने स्थानहरू	पुरुष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
साथीहरू संग	२०	४०.८२	६	२०	२६	३२.९१
परिवार संग	१५	३०.६१	३	१०	१८	२२.७८
एकलै	८	१६.३३	२०	६६.६७	२८	३५.४४
जुनसुकै स्थानमा	६	१२.२४	१	३.३३	७	८.८६
जम्मा	४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकामा सबैभन्दा बढी पुरुषहरू साथीहरू संग वसेर धुमपान गर्ने गरेको देखिन्छ । विशेष गरेर किशोरहरू घर परिवार संग वसेर धुमपान गर्न स्विकृती नपाउनाले र युवा एवं प्रौढहरूले हामीलाई धेरै अधिकार छ, हामी मर्द हो भन्दै समाजमा रवाफिलो व्यवहारको प्रदर्शन गर्न चाहने हुनाले पनि यस्तो अवस्था सृजना भएको पाइयो । त्यसैगरी घरपरिवार संगै वसेर पनि धुमपान गर्नेमा पुरुष कै संख्या उच्च देखिन्छ, किनभने उनिहरू आफुलाई परिवारको सर्वमान्य व्यक्ति सम्झन्छन् । महिलाहरू भने आफुहरू घर परिवारमा पुरुष तथा महिला सदस्यहरू दुवै संग डराउनु पर्ने हुनाले अरुले नदेख्ने गरी एकान्तमा नै वसेर धुमपान गर्ने गरेको पाइयो भने केहीले आफु संग मिल्ने साथीहरू जो सबैले धुमपान गर्दछन्, तिनिहरू संग मात्रै वसेर धुमपान गर्ने गरेको पाइयो भने जसको परिवारमा सासु ससुरा छैनन् उनिहरूले भने घर परिवारका सदस्य संगै वसेर पनि धुमपान गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी असाध्यै कम मात्र महिलाहरू जुनसुकै स्थानमा पनि धुमपान गर्ने गरेको पाइयो ।

४.१.८ धुमपानलाई निरन्तरता दिन चाहने वा नचाहनेको स्थिति

कुनै लपनि कुरामा व्यक्तिको वानी वा लत वसीसके पछि त्यसलाई छुटाउने कुरा ज्यादै गाह्रो हुन्छ । एका दुईले मात्रै सजिलै छोड्न सक्छन् । नत्र सबैजसोलाई ज्यादै कठिन नै पर्छ, भन्ने कुरा विभिन्न समयमा गरिएका अध्ययनहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यस अध्ययनका क्रममा पनि उत्तरदाताहरूलाई धुमपान छोड्ने विचार छ वा छैन भनि सोधिएको प्रश्नमा उनिहरूबाट प्राप्त उत्तरलाई तलको तालिका एवं चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.७

धुमपानलाई निरन्तरता दिन चाहने वा नचाहनेको स्थिति

विवरण	पुरुष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
चाहने	२१	४२.८५	१२	४०	३३	४१.८
नचाहने	२८	५७.१५	१८	६०	४६	५८.२
जम्मा	४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकामा धुमपान छोड्न नचाहने कै संख्या उच्च देखिन्छ । उनिहरूले आफ्नो जीवनको साहारा नै धुमपान भएकोले वरु खाना खाने समय नमिलेमा भोकै वसेर भए पनि आफ्नो दैनिक काम गर्न सक्ने तर धुमपान गर्न नपाएमा कामै छाडेर भए पनि धुमपानको खोजिमा जाने कुरा बताए । धुमपान छोड्न चाहनेले समेत केही समय छोडेर पनि फेरी अन्य साथीहरूले धुमपान गर्दा आफ्नो मन थाम्न नसकी तल तल लागेर छोडने चाहना हुँदा हुँदै पनि फेरी धुमपानमा लागेको पाइयो ।

४.१.९ धुमपानमा हुने दैनिक खर्चको अवस्था

नेपाल साँस्कृतिक, धार्मिक, जातिय तथा भौगोलिक हिसावले ज्यादै धनी भएता पनि आर्थिक रूपमा भने विश्व कै गरीव मुलुकहरूको सूचीमा सूचीकृत भएको छ । उद्योगधन्दाको कमी, विभिन्न प्राकृतिक स्रोत र साधनको उचित सदुपयोग नहुनु, अवैज्ञानिक भूमी व्यवस्था, अत्याधुनिक कृषीऔजार, उपकरण तथा उन्नत विउ विजनको अभाव, आवश्यक मात्रामा कृषी उपजको विक्रि वितरणको लागि बजारको व्यवस्थावन हुन नसक्नु, बेरोजगारी, गुणस्तरीय शिक्षाको अभाव, भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न नसक्नु जस्ता कारणले गर्दा देशको आर्थिक अवस्था दिन प्रतिदिन नाजुक बन्दै गइरहेको छ । त्यसैले यहाँका नागरिकले दैनिक रूपमा आफुले गरेको आमदानीले आफ्नो र परिवारको लागि खानाको मात्रै व्यवस्थापन समेत समस्या हुने देखिन्छ भने भन्न धुमपानमा पैसा खर्च गर्नु पर्दा त पारिवारीक एवं सामाजिक रूपमा नै यसले नकरात्मक असर पुऱ्याउने हुन्छ । त्यसैले यस अध्ययनमा धुमपानमा लागेका व्यक्तिहरूले दैनिक रूपमा के कती खर्च गर्दा रहेछन र त्यसको असर समाजमा कस्तो परेको छ भन्ने उद्देश्यका साथ संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत् गरिएको छ ।

तालिका : ४.८

धुमपानमा हुने दैनिक खर्चको अवस्था

खर्च रु.	पुरुष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
२० भन्दा कम	३	६.१२	२	६.६७	५	६.२३
२१ देखि ४०	५	१०.२	३	१०	८	१०.१२
४० भन्दा माथी	४१	८३.६७	२५	८३.३४	६६	८३.५४
जम्मा	४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिका वाट यो प्रष्ट हुन्छ की धुमपानमा दैनिक रूपमा ४० भन्दा वढी रूपैया खर्च गर्नेको संख्या उच्च देखिन्छ । उनिहरू सँगको भेटवार्तामा अधिकांसले रु. १०० भन्दा माथी नै दैनिक रूपमा खर्च गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरि दिनमा एक दुइ पटक धुमपान गर्नेहरूले मात्रै थोरै खर्च गर्ने गरेको पाइयो । परिवारमा वाल वच्चालाई कापी कलम नकिन्दीने अभिभावकहरूले समेत धुमपानमा भने सजिलै पैसा खर्च गर्ने गरको पाइयो तर दुखत कुरा उनिहरूको पहिलो आवश्यकता धुमपान र त्यस पछि मात्रै वाल वच्चाको पढाई हुने गरेको पाइयो । त्यसैगरि आमदानी वढी हुनेहरूले वढी पैसा पर्ने एवं महंगा चुरोटको प्रयोग गरेको भेटियो ।

४.१.१० वस्तुजन्य प्रयोगका आधारमा जातिगत धुमपानको स्थिति

यस अध्ययनको क्रममा जातिगत आधारमा दलितहरूले धुमपानको रूपमा प्रयोग गर्ने वस्तुहरूमा कुन कुन वस्तुहरूको प्रयोग कुन कुन वातिमा कस्तो छ ? धन्ने कुराको पहिचान गर्ने उद्देश्यले संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकावाट प्रष्ट्याउन खोजिएको छ ।

तालिका : ४.९

वस्तुजन्य प्रयोगका आधारमा जातिगत धुमपानको स्थिति

क्र.स.	धुमपानको रूपमा प्रयोग हुने वस्तुहरू	कामी		सार्की		दमाई		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	फिल्टर भएको चुरोट	७	२२.५८	६	२०.६९	४	२१.०५	१७	२१.५१
२.	फिल्टर नभएको चुरोट	२२	७०.९७	२०	६८.९७	१४	७३.७	५६	७०.८९
३.	कक्कड	२	६.४५	३	१०.३४	१	५.२६	६	७.६
जम्मा		३१	१००	२९	१००	१९	१००	७९	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

जातिगत हिसाबले हेर्दा सबै दलित जातिमा फिल्टर नभएको चुरोट नै बढी प्रयोग हुने गरेको पाइयो । जसको संख्या औषतमा ७०.८९ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा कम कक्कडको प्रयोग भएको देखिन्छ । जुन औषतमा मात्रै ७.६ प्रतिशत छ । पहिले पहिले धेरैले कक्कडको प्रयोग गर्ने गरेका रहेछन् किनकि त्यस समयमा चुरोट सजिलै नपाइने तथा काँचो पातको खेती जस्तै गरी सबैको घरमा नै उत्पादन हुने हुनाले पनि त्यसलाइ नै सुकायर आफैले प्रयोग गर्ने गरेको कुरा अध्ययनको क्रममा पाइयो । वर्तमान समयमा काँचो पात नै पाउन मुस्किल हुने तथा प्रयोग गर्न पनि भन्कट्टीलो हुनाले पनि सबैको रोजाइ नै चुरोट बनेको पाइयो । चुरोटमा पनि फिल्टर भएको चुरोट बढी मुल्य पर्ने साथै फिल्टर भएर आएको धुँवाले उनिहरूको धित नै नमर्ने हुनाले पनि फिल्टर रहित चुरोट नै अधिकांसको रोजाइमा परेको पाइयो । त्यसैगरि केही आफुलाई धनी वा पैसावाल भन्न रुचाउने वा धेरै आमदानी गर्नेहरूले फिल्टरवाला वा महँगा चुरोटहरूको प्रयोग गरेको भेटियो ।

४.२ धुमपान गर्नुका कारणहरू र यसका प्रभावहरू

४.२.१ धुमपान शुरु गर्नुको मुख्य कारणहरू

समाजलाई एक मानविय अन्तर सम्बन्धको जालोको रूपमा लिइन्छ । समाजमा रहेका विभिन्न व्यक्ति तथा समुदाय बीच पनि आ-आफ्ना सम्बन्धहरू रहेको हुन्छ । यिनै विविध सम्बन्धहरू भित्र रहेर व्यक्तिले आफ्नो क्रियाकलाप तथा समुदायका धर्म, संस्कृती, चालचलन, मुल्य मान्यताले अर्को व्यक्ति तथा समुदायमा प्रभाव जमाएको हुन्छ । साथै यसको प्रभाव तल्लो थुप्रै पिढीहरूमा समेत हस्तान्तरण हुँदै जाने सम्भावना रहन्छ । यस अध्ययनको क्रममा धुमपान गर्न के कसरी प्रेरित वा प्रमाणित हुँदा रहेछन् भनि संकलन गरिएको तथ्याङ्कबाट प्राप्त परिमाणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.१०

धुमपान शुरु गर्नुको मुख्य कारणहरू

क्र.स.	मुख्य कारण	पुरुष		महिला		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	साथी संगती वा दवाव	२५	५१.०२	१२	४०	३७	४६.८४
२.	विज्ञापन	८	१६.३२	२	६.६६	१०	१२.६६
३.	पिरमर्का हटाउन	११	२२.४४	१२	४०	२३	२९.११
४.	परिवारको प्रमुख व्यक्ति	५	१०.२	४	१३.३३	९	११.३९
जम्मा		४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकामा उल्लेख भएको तथ्याङ्कमा साथी संगती वा दवावबाट धेरै व्यक्तिहरू प्रभावित भई धुमपानमा लागेको देखिन्छ । साथीहरूले प्रयोग गरेको देख्दा किन प्रयोग गर्दा रहेछन् भनी कौतुहलता जागि उनीहरूले धुमपानको सुरुवात गरेको पाइयो भने अर्कोतर्फ कुनै साथी त समुहमा सेवन नगरे हाम्रो संगत छोड, आइन्दा हामीसँग बोल्नु पर्दैन, हैन भने एक सको तान्दा के फरक पर्छ त मात्रै राम्रो हामी सबै नराम्रा हौं त ? भन्ने जस्ता कार्य

वा कुराहरूले बाध्य भएर शुरुमा पिएको र पछि पछि लत बसी छाड्न नसकेको कुरा तथ्याङ्क संकलनको क्रममा प्राप्त गरियो । वर्तमान समयमा नेपाल सरकारले स्वास्थ्यलाई हानीकारक असर पार्ने सुती जन्तु तथा मदिराजन्य पदार्थको विज्ञापनमा रोक लगाएको भएता पनि सन् २०१० भन्दा अगाडी सम्म विभिन्न आकर्षक विज्ञापनबाट प्रभावित भएर पनि कुल धुमपान गर्ने व्यक्तिहरूको ८ प्रतिशत पुरुष र २ प्रतिशत महिलाहरू धुमपानमा लागेको देखिन्छ । त्यसैगरी नव जिवनमा विभिन्न किसिमका अभाव तथा समस्याहरू आउने गर्दछन् जसका कारण सबै मानिसमा धेरथोर तनाव, चिन्ता पर्ने गर्दछ र त्यसलाई धुमपानको सेवनले हटाउन सकिन्छ भन्ने भ्रम वा अन्धविश्वासमा परेर साथै हाम्रो धर्म संस्कृती अनुसार पनि विभिन्न भगवानले प्रयोग गर्ने वस्तुको रूपमा पनि गाँजा लगायतका धुमपान जन्य वस्तु सेवन गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी परिवारका प्रमुख व्यक्ति व्यक्तिले नै जा बाबु/नानी चुरोट सल्काएर लिएर आइजा भन्ने र बालबच्चाले आगोमा एक छिन राखेर बल्ल शुरु भएपछि लिएर आउँदा बाटोमा निम्ने र अभिभावकलाई सो जानकारी गराउँदा मुखले तान्दै आइजा न निम्ने जस्ता अभिव्यक्तिबाट आफुले सो कुरा स्विकार गर्दा नै उनीहरू बानी परेको कुरा अध्ययनको क्रममा पाइयो ।

४.२.२ धुमपानले पार्ने प्रभावहरू

धुमपान गर्नाले धुमपान गर्ने व्यक्तिलाई मात्रै असर नपरी उ वरपर रहने उसको परिवारका सदस्य तथा साथी संगतिलाई समेत असर पार्ने हुन्छ यस सम्बन्धि अध्ययनको क्रममा उत्तरदाताले दिएको प्रतिक्रियालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : ४.११

धुमपानले पार्ने प्रभावहरू

क्र.स.	प्रभाव पार्ने क्षेत्रहरू	पुरुष		महिला		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	सामाजिक	१०	२०.४	८	२६.६६	१८	२२.७८
२.	आर्थिक	२८	५७.१४	१३	४३.३३	४१	५१.९
३.	सांस्कृतिक	९	१८.३७	६	२०	१५	१९
४.	वातावरणीय	२	४.०८	३	१०	५	६.३२
	जम्मा	४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

धुमपानले पार्ने प्रभाव वारेमा अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा एक जना व्यक्तिले धुमपान गर्दा समाजका अन्य सदस्यहरूलाई समेत उत्सुकता जाग्ने र धुमपानमा लाग्नुको साथै धुमपानको कारणले गर्दा लाग्ने विभिन्न रोगहरूले समाजलाई नै ग्रसित बनाउने हुनाले समाजका युवा वर्ग जो भविष्यका राष्ट्र निर्माता हुन् उनिहरू नै कुलतमा रुमलिने अवस्था सृजना भएको छ । जव मानिस धुमपानमा लाग्छ, उसले आफ्नो सवैभन्दा ठूलो आवश्यकता कै रूपमा धुमपानलाई नै महत्व दिने हुन्छन् । परिणाम स्वरूप थोरै आय आर्जन वाट आफ्ना आवश्यकताहरू तथा परिवारका आधारभूत आवश्यकता समेत पूरा हुन सक्दैन । त्यसैगरि धेरै युवाहरू कुलतमा लाग्नाले हाम्रा विभिन्न महत्वका साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण तथा सम्वर्द्धनमा लाग्न नसकी हाम्रा साँस्कृतिक धरोहरहरू नै नष्ट हुने अवस्था आउँछ, साथै कुलतका कारण आफ्नो धर्म साँस्कृति परम्परा मुल्य मान्यता नै विसर्ने र सामाजिक कलहको सृजना हुन्छ । यसरी जथाभावी धुमपानको प्रयोग गर्नाले तथा विभिन्न सुर्तीजन्य वस्तुको उत्पादनको लागि उद्योग कलाकरखानाहरूको संचालन गर्दा विभिन्न विषालु ग्याँसहरूको मात्रा बढ्न गई समग्र वातावरणीय अवस्थामा नकरात्मक असर गर्दछ ।

४.२.३ धुमपानबाट मानव स्वास्थ्यमा परेका असरहरू

धुमपानको सेवन वाट मानव स्वास्थ्यमा पर्ने असरहरूलाई तत्कालिन र दिर्घकालिन असर गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनको क्रममा धुमपान सेवन कर्ताले सेवन गर्ने वित्तिकै आफुलाई कस्तो प्रभाव पऱ्यो भनेर तुरुन्तै कस्तो महशुस गर्दा रहेछन् वा उनिहरूमा देखिएका सामान्य असरहरू के के होलान भनि पत्ता लगाउने उद्देश्यले गरिएको अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कलाई तलको तालिका एवं चित्रमा प्रस्तुत् गरिएको छ ।

तालिका : ४.१२

धुमपानबाट मानव स्वास्थ्यमा परेका असरहरू

क्र.स.	असरहरू	पुरुष		महिला		जम्मा	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	खोकी लाग्ने	१०	२०.४	१०	३३.३३	२०	२५.३१
२.	छाती दुख्ने	७	१४.२८	२	६.७	९	११.३९
३.	रिंगटा लाग्ने	४	८.१६	१	३.३३	५	६.३३
४.	दम बढ्ने	३	६.१२	२	६.७	५	६.३३
५.	असरको अनुभव नगर्नु	२५	५१.०२	१५	५०	४०	५०.६२
जम्मा		४९	१००	३०	१००	७९	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिका वाट के प्रष्ट हुन्छ भने धुमपान गर्ने व्यक्तिहरूमा देखिने तत्कालिन सामान्य खालका असरहरू मध्ये सबैभन्दा बढीले खोकी लाग्ने गोको वताए त्यसैगरि सबैभन्दा बढी वा औषतमा ५०.६२ प्रतिशतले कुनै समस्या नै हुने कुरा वताउन चाहेनन् । तर पनि छलफलको क्रममा प्राप्त विचार अनुसार उनिहरूमा पनि उल्लेखित असर देखिएको भएता पनि नवताएको पाइयो ।

अध्याय पाँच

सारांश र निष्कर्ष

५.१ सारांश

धुमपान सुतीजन्य पदार्थलाई आगोले वालेर श्वाशप्रश्वाश क्रिया संगै धुवा तान्ने प्रक्रिया हो । जसका कारण सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक वातावरणीय तथा मानव स्वास्थ्यमा समेत ज्यादै ठूलो नकरात्मक असर पार्दछ । परिणाम स्वरूप मानव केन्द्रिय स्नायु प्रणालीमा प्रतक्ष्य प्रभाव पारीमानविय क्रियाकलापहरूलाई नै शिथिल बनाउँछ । पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ का दलित समुदायहरूले वर्तमान अवस्थामा पनि विभिन्न चाडपर्व, मेला उत्सव, भोज भतेर आदिमा पनि धुमपानलाई अतिथी सत्कारको रूपमा नै लिने गरेको पाइन्छ । जसका कारण किशोर किशोरी तथा युवा युवतीले देखासिकी एवं मनोरञ्जनको रूपमा धुमपानलाई अँगाल्ने हुँदा क्रमिक रूपमा धुमपानको प्रयोग गर्ने कार्यको हस्तान्तरण हुँदै जाने देखिन्छ । परिणाम स्वरूप सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक वातावरणीय तथा मानसिक जस्ता पक्षमा प्रतक्ष्य रूपमा नकरात्मक असर पर्ने हुनाले दलित समुदायमा धुमपानको स्थिति, कारण र प्रभाव शिर्षकमा समाजशास्त्रिय अध्ययन गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

धुमपानले वर्तमान अवस्थामा विश्व कै सबै मुलुकहरूमा जुनसुकै जाती, धर्म, वर्ग, पेशा, लिङ्ग, उमेर समुदाय आदिमा सहज रूपमा नै प्रवेश गरी निरन्तरता पाएको पाइन्छ । यस अध्ययनको क्रममा दलित समुदायका पनि सबै जाती, वर्ग, पेशा, लिङ्ग, उमेर, धर्म तथा शैक्षिक अवस्थामा रहेका मानिसहरू धुमपान तर्फ आकर्षित भएको पाइयो । धुमपान गर्नको लागि अधिकांस साथी संगती वाट प्रभावित भएको पाइयो भने धुमपान गर्ने स्थानको हिसावले धेरै महिलाहरू एकान्तमा एकलै वसेर धुमपान गर्ने तथा पुरुषहरू साथी समुहमा नै गरेको पाइयो । धुमपान गर्ने कुरा परिवारको घरमुलिको वारेमा सबै सदस्यहरूलाई थाहा हुने तर घरमुलिले भने परिवारका सबै सदस्यको वारेमा थाहा नहुने गरेको पाइयो । यसैगरि धुमपानमा ठूलो धनराशि खर्च हुने गरेको साथै त्यसवाट विभिन्न स्वास्थ्य समस्या सृजना

भई सो समस्या समाधानमा समेत धेरै नै रकम खर्च भएको देखियो । धुमपान वाट विभिन्न क्षेत्रमा असर पुग्ने ज्यानै जान सक्ने कुरा थाहा भएर पनि यसको सेवनलाई निरन्तरता दिएको पाइयो ।

यस “दलित समुदायमा धुमपानको स्थिति, कारण र प्रभाव” एक अध्ययनवाट निकालिएको निष्कर्षलाई वुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :-

- । दलितहरूको कुल घर संख्या ५३८ र जनसंख्या ३२२१ रहेको पाइयो ।
- । यस क्षेत्रका दलित जातीहरूमा ३६.४२ प्रतिशत कामी, ३४.१८ प्रतिशत र २९.४ प्रतिशत दमाई रहेका छन् ।
- । लिङ्गगत आधारमा ६२.०२ प्रतिशत पुरुष र ३७.९८ प्रतिशत महिलाले धुमपान गर्ने गरेका छन् ।
- । उमेरगत हिसावले सबैभन्दा बढी धुमपान शुरु गर्ने उमेर १६ देखि २५ वर्ष रहेको पाइयो जसमा ५३.१६ प्रतिशतले सुरु गरेका छन् ।
- । धुमपान गर्ने मध्य निरक्षरको संख्या सबैभन्दा बढी ५८.२२ प्रतिशत र साक्षर तथा उच्च शिक्षा प्राप्त गर्नेको संख्या ४१.७८ प्रतिशत रहेको छ ।
- । पेशाको आधारमा मजदुर ५४.४३ प्रतिशत, कृषी गर्ने ३४.१८ प्रतिशत र जागिर ११.३९ प्रतिशत रहेका छन् ।
- । धुमपान शुरु गर्नुका कारणहरूमा ४६.८४ प्रतिशत साथी संगती, २९.११ प्रतिशत पिर चिन्ता, १२.६६ विज्ञापन र ११.३९ प्रतिशत घरमुलीको प्रभाव रहेको पाइयो ।
- । धुमपान गर्ने स्थानको अध्ययन गर्दा एकान्तमा वसेर गर्ने २८ प्रतिशत, साथी संगती संग २६ प्रतिशत परिवार संगै वसेर १८ प्रतिशत र जुनसुकै स्थानमा वसेर पनि गर्नेको संख्या ७ प्रतिशत रहेको छ ।
- । धुमपान कुलत हो भन्ने वुझेर छोड्न चाहनेको संख्या ४१.८ प्रतिशत र छोड्न नचाहनेको संख्या ५८.२ प्रतिशत रहेको छ ।
- । धुमपानले आर्थिक प्रभाव पार्दछ भन्नेको संख्या ५१.९ प्रतिशत, सामाजिक प्रभावमा २२.७८ प्रतिशत, साँस्कृतिक प्रभावमा १९ प्रतिशत र वातावरणीय प्रभाव परेको वताउनेको संख्या ६.२२ प्रतिशत रहेको छ ।

) फिल्टर नभएको चुरोट प्रयोग गर्नेको संख्या ७०.८९ प्रतिशत, फिल्टर भएको चुरोट प्रयोग गर्नेको संख्या २१.५१ प्रतिशत र कक्कड प्रयोग गर्नेको संख्या ७.६ प्रतिशत रहेको छ ।

) धुमपान वाट उत्पन्न स्वास्थ्य समस्याहरूमा खोकी लाग्ने २५.३१ प्रतिशत, छाती दुख्ने ११.३९ प्रतिशत, रिंगटा लाग्ने ६.३३ प्रतिशत, दम बढ्ने ६.३३ प्रतिशत र कुनै पनि असर गरेको छैन भन्नेको संख्या ५०.६२ देखिएता पनि उनिहरूले अुसर गर्छ, पनि भन्ने खान पनि नछोड्ने भन्न अष्ट्यारो महशुस गरेको पाइयो ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- गिरी, राजेन्द्र, (२०६२), कास्की जिल्ला पुरञ्चौर गा. वि. स. वडा नं. ६, ७, ८, ९ का जनताको धुमपान र यसको असर सम्बन्धी एक अध्ययन, एम. एड. शोधपत्र (अप्रकाशित शोधपत्र), काठमाण्डौ : कीर्तिपुर क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र विभाग ।
- दर्नाल, एस. के., (२००५), दलित अफ नेपाल, काठमाण्डौ : जागरण मिडिया सेन्टर ।
- फुकुदा, मिसाको तथा साथीहरू,(२०५९), धेरै चुरोट सेवन गर्ने दम्पतीबाट छोरो जन्मने संभावना कम, पोखरा : पोखरा एक्सप्रेस ।
- राजधानी, (२०७५), ८० प्रतिशत क्यान्सर सुर्तीजन्य पदार्थबाट, वर्ष १८, अंक २५३, काठमाण्डौ : धर्मपथ ।
- रावल, धनवहादुर, (२०५९), वझाङ जिल्ला मटेला गा. वि. स. वडा नं. ७ जिवली गाउँका विश्व धुमपान रहित दिवस, २००९, मे ३१, टोवाको हेल्थ वार्नीड, चितवन: वि. पि.कोइराला क्यान्सर अस्पताल ।
- शर्मा, रविन्द्र,(२०६७), दलित समुदायमा धुमपानको स्थिति र यसको प्रभाव, एम.एड.शोधपत्र (अप्रकाशित शोधपत्र), पोखरा : पृथ्वीनारायण क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र विभाग ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालय, (२०६३), धुमपानवारे एक जानकारी, काठमाण्डौ : राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्र ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालय, (२०६३), धुमपान विरुद्ध कार्यक्रम सन्दर्भ पुस्तिका, काठमाण्डौ : राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्र ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालय, (२०६३), सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनले लिन्छ ज्यान, काठमाण्डौ : राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्र ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालय, (२०६५), हाम्रो स्वास्थ्य प्रवर्द्धन सन्देश पुस्तिका, काठमाण्डौ : राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्र ।

स्वास्थ्य मन्त्रालय जनसङ्ख्या महाशाखा, (२०६६), *नेपालको जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी तथ्याङ्क विवरण*, काठमाण्डौ : राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्र ।

हाम्रा कुरा डट कम, (२०७५), *चुरोटका आविस्कारक को थिए ?*: काठमाण्डौ : जोर्डन गुडम्यान ।

त्रिपाठी, रितेश (सन् २०१७), *सुर्तीजन्य पदार्थ आयातमा उच्च वृद्धि*, विरगञ्ज भन्सार कार्यालय ।

American Journal of Public Health, (2010), *Social Smoking Among Young Adults*: Anna V. Song, San Francisco

Anderson, C. L. (2012), *school health practice*, St Louis; The Mos by company: *Saint Louis University School of Medicine*

Ministry of Health and Population, (2016), *National Tobacco control strategic plan 2013-2016*, Kathmandu: National Health Education Information and Communication Centre.

Pande, B.R, Karki, Y.B. and Pant, K, (2001), *A Study on Tobacco Economics in Nepal, 2000. Submitted to WHO/SEARO*, New Delhi, Nepal Health Economics Association, Kathmandu.

Parsons, Talcott (1953), Some comments on the state of general theory of action, American Sociological Review, Harvard University, USA.

Tobacco Use in Racial and Ethnic Populations, (2015), <https://www.lung.org/stop-smoking/smoking-facts/tobacco-use-racial-and-ethnic.html># Nov 20,2018

World Health Organization, (2009), *Communication Strategy for Tobacco Control in South-East Asia*, Delhi

World Health Organization, (2010), *WHO technical manual on tobacco tax administration*, ISBN 978 92 4 156399 4. Geneva

World Health Organization, (1997), *Tobacco or Health, A Global Status Report*. Geneva: World Health Organization

अनुसूची १

अन्तरवार्ता अनुसूची

- मिति :
- जाति :
- लिङ्ग :
- उमेर:
- धर्म:
- घरमूलीको नाम :
- उत्तरदाताको नाम :
- ठेगाना :
- पेशा :
- परिवारको जम्मा संख्या : महिला: पुरुष:
१. हजुरको घरमा धुमपान/सुती सेवन गर्ने व्यक्ति हुनुहुन्छ कि हुनुहुदैन ?
क. हुनुहुन्छ ख. हुनुहुदैन
२. यदि हुनुहुन्छ भने कती जना हुनुहुन्छ ?
जम्मा: महिला: पुरुष:
३. हजुर धुमपान/सुती सेवन गर्नुहुन्छ ?
क. गर्छु ख. गर्दिन
४. यदि धुमपान गर्नुहुन्छ भने कुन वस्तुको प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
क. चुरोट ख. विंडी ग. कक्कड घ. अन्य.....
५. यदि चुरोट सेवन गर्नुहुन्छ भने कस्तो खालको प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
क. फिल्टर भएको ख. फिल्टर नभएको ग. दुवै प्रकारको
६. यदि चुरोट सेवन गर्नुहुन्छ भने दिनमा कती खिल्ली सेवन गर्नुहुन्छ ?
क. १-५ सम्म ख. ६-१० सम्म ग. ११-२० सम्म घ. सो भन्दा माथी
७. हजुर विंडीको सेवन गर्नुहुन्छ भने दिनमा कती वटा सेवन गर्नुहुन्छ ?
.....वटा
८. यदि हजुर कक्कड सेवन गर्नुहुन्छ भने दिनमा कती पटक सेवन गर्नुहुन्छ ?
.....वटा
९. हजुरको परिवारमा कती जनाले चुरोटको सेवन गर्नुहुन्छ ?
..... जना

१०. हजुरको परिवारमा कती जनाले विंडीको सेवन गर्नुहुन्छ ?
..... जना
११. हजुरको परिवारमा कती जनाले कक्कडको सेवन गर्नुहुन्छ ?
..... जना
१२. हजुरको परिवारमा चुरोट, विंडी र कक्कड वाहेकका वस्तु धुमपानको रूपमा प्रयोग गर्नेको संख्या कती छ ?
..... जना
१३. हजुरको परिवारमा धुमपान गर्ने मध्ये कती जना निरक्षर हुनुहुन्छ ?
..... जना
१४. हजुरको परिवारमा धुमपान गर्ने मध्ये कती जना सामान्य साक्षर हुनुहुन्छ ?
..... जना
१५. हजुरको परिवारमा धुमपान गर्ने मध्ये कती जना एस.एल.सी.वा एस.ई.ई. पास गर्ने हुनुहुन्छ ?
.....जना
१६. हजुरले धुमपान कहिले देखि सुरु गर्नु भएको हो ?
क. १५ वर्ष भित्रमा ख. १६-२५ वर्ष भित्रमा
ग. २६-३५ वर्ष भित्रमा घ. ३६ वर्ष भन्दा माथी
१७. हजुरको परिवारमा १५ वर्षभन्दा कम उमेरमा धुमपान शुरु गर्नेको संख्या कती छ ?
क. पुरुष..... जना ख. महिला.....जना
१८. हजुरको परिवारमा १६ देखि २५ वर्षको उमेरमा धुमपान शुरु गर्नेको संख्या कती छ ?
क. पुरुष..... जना ख. महिला.....जना
१९. हजुरको परिवारमा २६ देखि ३५ वर्षको उमेरमा धुमपान शुरु गर्नेको संख्या कती छ ?
क. पुरुष..... जना ख. महिला.....जना
२०. हजुरको परिवारमा ३६ वर्षभन्दा माथीको उमेरमा धुमपान शुरु गर्नेको संख्या कती छ ?
क. पुरुष..... जना ख. महिला.....जना

२१. हजुर धुमपानको लागि कती रूपैया खर्च गर्नुहुन्छ ?
क. रु. १ देखि रु. २० सम्म ख. रु. २१ देखि रु. ४० सम्म ग. ४० भन्दा माथी
२२. हजुर धुमपान गर्न को वाट प्रभावित हुनु भयो ?
क. साथीहरू ख. परिवारको प्रमुख व्यक्ति ग. विज्ञापन घ. अन्य.....
२३. हजुर कस्तो स्थानमा वसी धुमपान गर्नुहुन्छ ?
क. एकलै ख. परिवार सँग ग. साथीहरू सँग
घ. जुनसुकै स्थानमा
२४. हजुरले धुमपान गर्दा परिवारले कस्तो रूपमा लिन्छन् ?
क. राम्रो ख. नराम्रो ग. कुनै चासो राख्दैनन्
२५. धुमपानले हजुरलाई कस्तो असर पारे जस्तो लाग्छ ?
क. खोकी लाग्ने ख. दम बढ्ने ग. छाती दुख्ने घ. अन्य.....
२६. हजुरलाई धुमपान गरेकै कारण वाट कुनै समस्या भएर उपचार गराउनु परेको थियो ?
क. थियो ख. थिएन
२७. यदि रोग लागेर उपचार गराउनु परेको भए कती खर्च भएको थियो ?
.....
२८. हजुरको परिवारको मुख्य आम्दानीको स्रोत के हो ?
.....
२९. हजुरको परिवारको मासिक आम्दानी कती हुन्छ ?
.....
३०. हजुरको विचारमा कस्तो आर्थिक अवस्था भएको व्यक्तिले धुमपान गर्नु राम्रो होला ?
क. उच्च ख. मध्यम ग. निम्न घ. कसैले पनि गर्नु राम्रो होईन
३१. चुरोट सेवन गरिसकेपछि ठुटो ननिभाई फाल्लाले के होला ?
क. आगलागी ख. अरुले पनि पिउन पाउँछन् ग. अन्य
३२. हजुरलाई धुमपान गर्दा सामाजिक प्रतिष्ठा बढ्छ जस्तो लाग्छ ?
क. लाग्छ ख. लाग्दैन ग. थाहा छैन
३३. हजुरलाई धुमपान गर्दा मानसिक चिन्ता दुर गर्छ जस्तो लाग्छ ?
क. लाग्छ ख. लाग्दैन ग. थाहा छैन

३४. हजुरलाई धुमपान गर्दा साथीसँगको मित्रता गाढा हुन्छ जस्तो लाग्छ ?
क. लाग्छ ख. लाग्दैन ग. थाहा छैन
३५. धुमपानले धुमपान गर्ने वाहेकका सँगै वस्नेलाई असर गर्ला कि नगर्ला ?
क. गर्छ ख. गर्दैन ग. थाहा छैन
३६. हजुर धुमपान छोड्न चाहनु हुन्छ ?
क. चाहन्छु ख. चाहन्न
३७. यदि चाहनु हुन्छ भने किन ?
.....
३८. यदि चाहनु हुन्न भने किन ?
.....
३९. हजुरले धुमपान छोड्नको लागि कहि कतैवाट सल्लाह एवं सुभाष पाउनु भएको छ ?
क. पाएको छु ख. पाएको छैन
४०. यदि पाउनु भएको भए को वाट पाउनु भयो ?
.....
४१. अन्तमा हजुरले धुमवान एवं सुर्ती सेवन गर्ने मानिसलाई कस्तो सल्लाह दिनुहुन्छ ?
.....

धन्यवाद

अनुसूची २

उत्तरदाताको नाम

क.स.	उत्तरदाताको नाम	क.स.	उत्तरदाताको नाम
१	गणेश नेपाली	२५	मंगली नेपाली
२	प्रेम नेपाली	२६	अस्मिता नेपाली
३	मनिराम नेपाली	२७	सुनसरी नेपाली
४	धर्मेन्द्र नेपाली	२८	गंगा नेपाली
५	इन्द्र बहादुर नेपाली	२९	विष्णु नेपाली
६	केशव नेपाली	३०	सूचना नेपाली
७	बुद्धी बहादुर नेपाली	३१	लक्ष्मी नेपाली
८	सोम बहादुर नेपाली	३२	मनिषा नेपाली
९	रामदेव नेपाली	३३	कविता नेपाली
१०	विचक नेपाली	३४	राधा नेपाली
११	भिम बहादुर नेपाली	३५	भगवती नेपाली
१२	भेषराज नेपाली	३६	विन्दु नेपाली
१३	संजय नेपाली	३७	आरती नेपाली
१४	महेन्द्र नेपाली	३८	दुर्गा सार्की
१५	रमेश नेपाली	३९	इक्षा वि.क.
१६	कृष्ण नेपाली	४०	वर्षा वि.क.
१७	दान बहादुर नेपाली	४१	शशी वि.क.
१८	इन्द्र नेपाली	४२	सुविना सुनार
१९	बिनु नेपाली	४३	विपना सुनार
२०	राधा नेपाली	४४	सन्ध्या सुनार
२१	चिजा नेपाली	४५	सविना वि.क.
२२	रूपा नेपाली	४६	अपेक्षा सुनार

२३	डिल्लु नेपाली	४७	रोजीना सुनार
२४	संगिता नेपाली	४८	अदिती सुनार
४९	दिपेन्द्र परियार	६५	साजन सुनार
५०	ममता वि.क.	६६	अश्विन सुनार
५१	सलिना सुनार	६७	किस्मत सुनार
५२	माया वि.क.	६८	प्रसन सुनार
५३	चिजा सुनार	६९	निरज सुनार
५४	रूपा वि.क.	७०	सन्देश वि.क.
५५	डिल्लु वि.क.	७१	विर ब. वि.क.
५६	संगिता वि.क.	७२	धन ब. वि.क.
५७	मंगलीय वि.क.	७३	कारे वि.क.
५८	गंगा वि.क.	७४	शमशेर वि.क.
५९	राधा वि.क.	७५	सरोन वि.क.
६०	रुविना वि.क.	७६	शुक्र वि.क.
६१	सविन वि.क.	७७	ज्ञान ब. वि.क.
६२	करन वि.क.	७८	नेत्र ब. वि.क.
६३	मनिष वि.क.	७९	कृष्ण वि.क.
६४	प्रतिक वि.क.		

अनुसूची ३

समुह छलफल सूची

छलफलका शीर्षकहरू

-) धुमपान शुरु गरेको उमेर
-) धुमपानका प्रेरकहरू
-) धुमपान गर्नु ठिक वा बेठिक
-) धुमपान गरिसकेपछिको अनुभव
-) धुमपानबाट भएका असर
-) धुमपान छोड्न के गर्नुपर्ला
-) धुमपान गर्ने स्थानहरू
-) धुमपानमा प्रयोग गरिने वस्तुहरू

अनुसूची ४

समुह छलफलमा सहभागी उत्तरदाताको नामावली

क.स.	नाम	क.स.	नाम
१	विर बहादुर नेपाली	२४	लक्ष्मण परियार
२	शंकर परियार	२५	विष्णु परियार
३	विनोद वि.क.	२६	स्मृती नेपाली
४	शुरेस वि.क.	२७	दिपक परियार
५	मिना सुनार	२८	चिनुमाया नेपाली
६	प्याकुली परियार	२९	देव बहादुर परियार
७	कृष्ण बहादुर नेपाली	३०	बुँदे नेपाली
८	सुरज सार्की	३१	दिनेश परियार
९	राजेश परियार	३२	राजु सार्की
१०	राजु परियार	३३	मिठु परियार
११	धन ब. वि.क.	३४	सर्मिला परियार
१२	कारे वि.क.	३५	हेमा परियार
१३	डल्लु नेपाली	३६	कमला नेपाली
१४	सरोन वि.क.	३७	चन्द्रा कामी
१५	शम्सेर नेपाली	३८	ज्योति नेपाली
१६	ज्ञान ब. वि.क.	३९	रिखे दमाई
१७	नमुना नेपाली	४०	शान्ति नेपाली
१८	कृष्ण वि.क.	४१	दुर्गा परियार
१९	सरीता नेपाली	४२	सरस्वती वि.क.
२०	दिपेन्द्र परियार	४३	शुसिला परियार
२१	खुशीमान परियार	४४	चिन्तकला वि.क.
२२	कृष्ण परियार	२४	लक्ष्मण परियार
२३	लालुमाया नेपाली	२५	विष्णु परियार
२४	संगिता नेपाली	४८	अदिती सुनार

अध्ययन क्षेत्रको नक्सा

